

HISTORICA is een uitgave van de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis en verschijnt in februari, juni en oktober.

Hoofredactie
Zonneke Matthée

Redactie
Marije Groos
Vilan van de Loo
Trees Moll

Redactieadres
Zonneke Matthée
Heivlinder 53
2317 JT Leiden
Tel. 071-215873

Lidmaatschap/abbonement

Contributie 1995:
f. 32.50 per jaar (studentlid, o.v.v. collegekaartnummer)
f. 47.50 per jaar (lid)
Leden ontvangen het VVG-blad automatisch en hebben stemrecht in de jaarlijkse Algemene Ledenvergadering.
Abonnee f. 22.50
Instelling-abonnee f. 30.00
Abonnees kunnen geen aanspraak maken op de rechten van de leden.
U kunt lid of abonnee worden door te bellen: 071-215873, of een briefkaart te sturen naar de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis, Postbus 17185, 1001 JD Amsterdam. U ontvangt dan een acceptgiro.
Het abonnementsgeld dient vooruit te worden betaald. Abonnementen worden automatisch verlengd tenzij tenminste een maand (voor 1 december) van te voren schriftelijk is opgezegd.

Inleverdata kopij:

15 april, 1 augustus en 15 december
Kopij dient aangeleverd te worden in 'platte tekst' op flop in WP 5.1 vergezeld van een uitdraai.
Auteurs worden verzocht tevoren contact op te nemen met de redactie.
De redactie behoudt zich het recht voor om bijdragen te weigeren. Auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdragen.

Advertenties

1 pagina A4 à f. 400,-
1/2 pagina A4 à f. 200,-
1/4 pagina A4 à f. 100,-
1/8 pagina A4 à f. 50,-
Neem contact op met redactie voor niet-commerciële instellingen

Bestuur Vereniging voor Vrouwengeschiedenis
dr. Francisca de Haan
(voorzitter)
Soendastraat 13 hs
1094 BD Amsterdam
Tel. 020-6920544, wk. 071-273991

Josian Strous
(secretaris)
Struisenburgdwarstraat 144
3063 BV Rotterdam
Tel. 010-4028232, wk. 010-2868247

Evelien Rijsbosch
(penningmeester)
2e Oosterparkstraat 176-c
1092 BT Amsterdam
Tel. 020-6658577, wk. 020-6650820

Karen den Dekker
Schieweg 38B
3039 BC Rotterdam
Tel. 010-4662762, wk. 070-3440689

Maggy Groenewald-Froger
Raphaëlplein 11
1077 PW Amsterdam
Tel. 020-6790498, wk. 030-650717

Ursula Willemsse
Citroenvlinder 45
6533 SX Nijmegen
Tel. 080-551917

De VVG is telefonisch bereikbaar onder nummer 071-215873

Correspondentieadres:
Vereniging voor Vrouwengeschiedenis
Postbus 17185
1001 JD Amsterdam

ISSN 1382-3914

Lay-out: E. van Dusseldorp

Druk: Zet & Print, Naarden

Triviant

Begin april promoveerde Jan Vis aan de universiteit van Groningen op een onderzoek naar de parate kennis van docenten geschiedenis en maatschappijleer. Uit zijn onderzoek blijkt dat deze docenten over weinig parate kennis beschikken en het verraste Vis dat vrouwelijke docenten gemiddeld nog slechter scoren dan hun mannelijke collega's. En dat ondanks het gelijke opleidingsniveau en het uitoefenen van hetzelfde beroep.

"Misschien komt het door de 'dubbele belasting' van vrouwen waardoor vrouwelijke leerkrachten te weinig tijd overhouden om de actualiteit te volgen" (Joke van der Leeuw-Roord, voorzitter van de Europese Vereniging van Geschiedenisdocenten) of "ligt het aan het soort vragen dat is gesteld. Weetjes zijn nodig om Triviant te kunnen spelen, maar is geen maatstaf om de kwaliteit van leerkrachten te meten" (Bregje Pel, voorzitter van de Commissie Vrouwengeschiedenis van de VGN).

En vooral dat laatste is me uit het hart gegrepen. Historicae zijn de fase van het weetjes-stadium allang voorbij en zijn gelukkig op een hogere ladder in de 'categorie van Bloom' terechtgekomen. Inzien dat het gaat om processen en structuren valt te prijzen in plaats van te verontrusten.

Overigens is het interessant om na te denken over het omgekeerde: stel dat vrouwelijke docenten nou juist uitgebonden hadden in de weetjes-antwoorden van de weetjes-vragen van Vis?

Over het antwoord hierop hoef ik niet verder uit te weiden.

Die meisjes toch.....

Zonneke Matthée

SURINAME

- Elisabeth Samson, een Surinaamse erfenis
Cynthia McLeod 3

PROMOTIE-ONDERZOEK

- Vrouwen en genootschappen in de achttiende eeuw in Nederland
Claudette Baar-de Weerd 6

WERKCOLLEGE-ONDERZOEK

- Beeldvorming rond minnen in Nederland 1600-1900
Sasja Beerendonk 8

EGO-DOCUMENT

- Oorlogsherinneringen uit Leiden
Marije Groos 10

SYMPOSIUM

- Twintig jaar na dato...
Lizzy Jongma 12

RECENSIE

- Feminisme en verbeelding Negentiende-eeuws feminisme boeiend beschreven
Julie Houben 13
- Moet het persoonlijke politiek zijn? Historisch onderzoek naar katholieke juffrouwen
Vilan van de Loo 15
- Vrouwengrillen en mannenstreken in het Heilige land
Nicole Vos-van Avenzathe 16
- Joan of Arc. Reality and myth
Anja Petrakopoulos 16
- Katholicisme en vrouwelijkheid
Gerda Mijnhart 17
- Lesbische vrouwen in het Derde Rijk
Vilan van de Loo 18
- Foute vrouwen
Henriëtte Lakmaker 18

VERSVAN DE PERS

- Boeken in 't kort 19

TIJDSCHRIFTEN

- Een greep uit.... 20

HISTORICA-SERVICE

- Bijeenkomst lerarenopleiders vrouwengeschiedenis 21

VVG nieuws - - berichten....

- Jaarrede 1995 22

NETWERK

- Adressen contactpersonen 23

Elisabeth Samson, een belangrijke Surinaamse erfenis

Cynthia Mc Leod-Ferrier

Elisabeth Samson wordt in historische werken over Suriname genoemd als de eerste negerin die met een blanke man wilde huwen. Ook is bekend dat zij erg rijk was: zij zou een vrijgemaakte slavin zijn geweest die een grote erfenis van haar vroegere meester had gekregen. Cynthia Mc Leod deed verdergaand onderzoek naar deze vrouw; zij laat zien dat het verhaal van Elisabeth Samson meer omvat dan in de geschiedenisboeken staat vermeld.

Na de naam van Elisabeth Samson in diverse historische werken te zijn tegengekomen, wilde ik aanvankelijk een roman over deze vrouw schrijven, maar naarmate het plaatje van deze markante vrouw mij duidelijk werd, begreep ik dat ik haar geen recht zou doen met alleen een roman; Elisabeth Samson zelf was boeiender dan welke fictief persoon dan ook. Bovendien ben ik van mening dat Samson het historisch prestige van de Surinaamse vrouw verheft. Ook zorgt het verhaal rondom haar persoon voor een beter begrip van de Surinaamse samenleving. Hoewel mijn onderzoek geen allesomvattende biografie van deze vrouw heeft kunnen opleveren, is veel duidelijk geworden over het sociale verkeer en de groepsverhoudingen in die tijd. Bovendien werd duidelijk dat de scheiding tussen de blanke en gekleurde vrije bevolking in Suriname lang niet zo groot was als wij vaak denken en dat vrije kleurlingen en vrije negers ook rechten hadden. Het belangrijkste resultaat van dit onderzoek echter is het bewijs dat Elisabeth Samson haar rijkdom niet had geërfd van een blanke meester maar dat ze haar rijkdom zelf had vergaard. Juist het tegendeel is waar: zij maakte blanke families heel rijk! Vandaar dat ik besloot een wetenschappelijk verantwoord verslag van het onderzoek te doen. Dit artikel is een kort resumé.

Elisabeth Samson in historische werken

De naam van Elisabeth Samson wordt in bijna alle historische werken over Suriname genoemd, omdat ze in 1764 de eerste negerin was die wilde huwen met een blanke man. De uitgesproken wens van Samson zorgde voor nogal wat beroering in het achttiende-eeuwse Suriname omdat de gouverneur Crommelin en de Raden van Politie, destijds het hoogste gezag in Suriname, van mening waren dat een huwelijk tussen blank en zwart verboden was, al sinds de tijd van gouverneur Van Aerssen van Sommelsdijck (1683-1688). Het is dus

'al te machtige Vrije Lieden hier te hebben onder de Neegers, daaruit is al veel kwaat te vresen'

juister om te stellen dat haar naam in historische werken genoemd wordt omdat zij zich niet wilde neerleggen bij de afwijzing van haar voorgenomen huwelijk. Elisabeth Samson liet door haar zaakwaarnemer in Amsterdam een verzoekschrift indienen bij de Directeuren van de Sociëteit van Suriname in Nederland terwijl gouverneur en de Raden van Politie zelf ook een schrijven richtten aan deze Heren XVII. Gouverneur en Raden zetten in hun brief breedvoerig uiteen waarom zo'n huwelijk beslist verkeerd zou zijn. Toch was er volgens hen een argument dat in het voordeel van dit huwelijk pleitte en dat was het feit dat deze vrouw zo rijk was. De rijkdom die de jongeling door dit huwelijk zou verwerven, zou aldus "met er tijd onder de Blanken komen, dat niet kwaad is: want al te machtige Vrije Lieden hier te hebben onder de Neegers, daaruit is al veel kwaat te vresen, omdat het aan onze slaven al eene Idee geeft, dat zij Hoog Stijgeren kunnen als wij [...]"¹

Interessant is nu de vraag hoe deze vrouw aan haar rijkdom was gekomen, een vraag die eerdere historici niet onbeantwoord hebben gelaten. Hun veronderstellingen en meningen zijn een prachtig voorbeeld van stereotyp en bevooroordeeld denken. Zo schreef Stedman: "Zij had meer dan honderdduizend ponden sterling geërfd van iemand, wiens slavin zij geweest was."² En Rudolf van Lier schreef: "Het is niet bekend hoe zij aan dit fortuin was gekomen; haar naam doet vermoeden, dat het van een joodse meester afkomstig was, die haar de vrijheid schonk en haar zijn fortuin had nagelaten."³ En zo ging Elisabeth Samson - zoals zal blijken volkomen onterecht - de geschiedenis in als een vrijgemaakte slavin, die rijk was geworden dankzij een grote erfenis van haar vroegere meester.

Onjuiste informatie

Reeds in de beginfase van mijn onderzoek bleek dat bepaalde gegevens in historische werken in strijd waren met de feiten.

Zowel Stedman als Van Lier meende dat Elisabeth haar rijkdom had geërfd van een meester die haar had vrijgemaakt, maar in haar rekest stond dat zij vrijgeborene was. Een vrijgeborene had uiteraard geen meester; de verkregen rijkdom zou dan afkomstig kunnen zijn van de blanke man met wie zij een relatie had gehad.

Lichtveld en Voorhoeve meenden dat Nanette Samson in 1764 de eerste "kleurlinge" was die een wettig huwelijk sloot met een blanke⁴. Was de persoon in kwestie een negerin of een kleurlinge en wie was Nanette?

Schets (gemaakt door P. Ma Ajong) van het woonhuis van Elizabeth Samson en Carlo Otto Creutz op de hoek van de Wagenwegstraat en de Heernstraat.

Gelet op de kleurschakeringen onder de gekleurde bevolking en het sociale belang van kleur in de achttiende eeuw, is het duidelijk dat Elisabeth Samson zichzelf nooit een negerin zou noemen als zij een kleurlinge was. De mening van Lichtveld en Voorhoeve wekt de schijn dat kleurlingvrouwen eerder dan 1764 niet konden trouwen met een blanke. Dit is onjuist, er zijn genoeg voorbeelden van kleurlingvrouwen die reeds in het begin van de achttiende eeuw gehuwd waren met blanke mannen. De bezwaren tegen dit huwelijk waren juist gericht tegen het feit dat de bruid een echte negerin was.

Huwelijk

In Nederland deden de Directeuren van de Sociëteit geen uitspraak in deze kwestie; de zaak werd verwezen naar de Staten-Generaal, die oordeelden dat een huwelijk tussen blank en zwart niet verboden werd door de Nederlandse wet. Dit bericht kwam in augustus 1767 in Suriname. De negerin Elisabeth Samson mocht dus huwen met een blanke man. De in het rekest genoemde bruidegom, Christoph Policarpus Braband, was echter in 1766 overleden, het huwelijk ging dus niet door. Maar Elisabeth kwam in december met een nieuwe bruidegom en op 11 december deden zij aangifte en huwden op 21 december 1767. Notitie in Generaal Kerckeboeck:

"21 December 1767, Hermanus Daniel Zobre, jongeman van de gereformeerde Religie, geboortig te 's Hage, oud omtrent 30 jaaren en Elisabeth Samson, mede van de Gereformeerde Religie, geboortig aan Paramaribo, oud 52 jaaren."

Zoals uit het Generaal Kerckeboeck blijkt, werd Elisabeth geboren in 1715. Zij kwam ter wereld als kind van de vrije negerin Mariana (eerder Nanoe geheten) en was daardoor zelf ook vrij. Uit het feit dat Elisabeth een negerkind was, blijkt dat haar moeder geen concubine was van een blanke man. Om te verklaren hoe het mogelijk was dat Elisabeth als vrije negerin op de wereld kwam -in de Surinaamse slavengeschiedenis is 1715 voor deze mogelijkheid een heel vroeg jaar-, moet de geschiedenis van Elisabeth's familie nader bekeken worden.

Familie

Elisabeth's moeder Nanoe was een slavine geweest van de kolonist Jan van Susteren. Nanoe had twee kinderen van haar meester: Charloo en Maria, beiden geboren in St. Christopher

tussen 1695 en 1700. Jan van Susteren kwam met zijn twee mulatten kinderen (slaven), de slavine Nanoe en haar andere kinderen (negers) en mogelijk nog meer slaven naar Suriname omstreeks 1705. Hij overleed in 1712. Zijn weduwe, Prijna van Susteren-Rubens, erfde zijn bezittingen, waartoe ook Nanoe en al haar kinderen behoorde. In het testament stond de uitdrukkelijke opdracht om slavine Nanoe en haar mulatten kinderen Charloo en Maria te manumiteren. Dit gebeurde via een rekest dat werd ingediend bij de Staten-Generaal in Nederland. De manumissiebriefjes werden in 1713 ontvangen door gouverneur Jan de Goyer. Charloo en Maria voerden na hun vrijverklaring de achternaam "Jansz" en hun moeder stond daarna bekend als de "vrije negerin Mariana". De andere kinderen van Nanoe, namelijk Jakje, Quackoe, Betti, Nano en Cato bleven slaven in het bezit van de weduwe Prijna van Susteren.

In 1715 kreeg de vrije negerin Mariana nog een dochter en dat was Elisabeth. Elisabeth werd aldus in vrijheid geboren.

Maria Jansz huwde in 1714 met de rijke Zwitserse Pierre Mivela. Hij overleed na enkele jaren en in 1727 huwde Maria met Frederick Coenraad Bosse, een officier afkomstig uit Duitsland.

Charloo Jansz huwde in 1719 met de weduwe Johanna Stuart, een mulattin. In de volgende jaren kocht hij zijn broers en zusters van de weduwe van zijn vader; zij werden zijn bezit. Charloo Jansz werd een bekende aannemer-timmerman. Hij en zijn vrouw maakten in 1727 hun testament. Uitdrukkelijk werd vermeld dat Charloo wenste dat na zijn overlijden zijn testatrice "nooijt ofte nooijt, hetzij bij hertrouwen, ofte anders sig zal durven aanmatigen, enig bewind ofte commando over zijn testateurs susters en broeders, genaamd Jak, Cato, Quackoe en Nano [Betti was overleden] als stellende deselve van nu voortaan ten eeuwige dage buijten slavernij.⁵

Enkele jaren later, in 1730, besloot Charloo zijn dood niet af te wachten maar meteen zijn broers en zusters de vrijheid te schenken. Hij diende daartoe een rekest in. Charloo's zwager, Frederik Coenraad Bosse, trad op als getuige en werd voogd van de vrijgekomenen. In dit rekest stond onder meer dat Bosse reeds de voogd was van de jongste vrijgeborene zus, Elisabeth, die bij de Bosse's in huis woonde. Charloo Jansz overleed in 1731.

Na manumissie werd Jakje Izaak Hannibal genoemd, Cato werd Catharina Opperman en Quackoe en Nano werden Quackoe en Nanette Samson. Elisabeth groeide op in het huis van haar oudere halfzus Maria en zwager Frederick Coenraad Bosse. Dit kinderloze paar had diverse plantages in bezit. Bosse was een man van aanzien: in het jaar dat hij overleed, 1742, was hij Raad van Politie.

Elisabeth werd in juli 1726 gedoopt in de Nederlandse Hervormde Kerk. In de doopakte staat onder meer dat zij goed onderlegd was in kennis van de Schrift. In 1734 werd een lijst opgemaakt van burgers met bezit; Elisabeth's naam staat op die lijst. Ze was toen negentien jaar.

Een proces tegen Elisabeth

Door een vrij onbetekenend voorval werd in 1736 een proces gevoerd tegen Elisabeth. De kolonist Pelzer had beledigende opmerkingen gemaakt over gouverneur Raye. Dit gebeurde in het bijzijn van Elisabeth en zij vertelde dit aan de gouverneur, die zeer gebelgd was over deze belediging. Hij eiste een onderzoek en een flinke straf voor de schuldige. Raad Fiscaal Van Meel, die niet op goede voet stond met de gouverneur, hoorde enkele getuigen en kwam tot de conclusie dat Pelzer niet schuldig was maar dat de vrije negerin Elisabeth zich schuldig had gemaakt aan het uitstrooien van praatjes. Van Meel oordeelde dat zij schuldig was aan twee misdrijven

Bovendien ben ik van mening dat Samson het historisch prestige van de Surinaamse vrouw verheft.

De handtekening van Elisabeth Samson zoals deze te vinden is in haar brieven.

namelijk het uitstrooien van praatjes en het in gevaar brengen van het leven van Pelzer omdat hij hiervoor de doodstraf zou hebben kunnen krijgen. Elisabeth hield vol dat zij de waarheid sprak. Niettemin werd er tegen haar geprocedeerd en op 23 april 1737 eiste de Raad Fiscaal geseling in het openbaar en verbanning uit de kolonie. Het Hof vorderde niet de openbare geseling maar veroordeelde haar wel op 25 april 1737 tot "verbanning uit de kolonie, ten eeuwige dage".⁶

Nog diezelfde dag stelde F.C. Bosse zich met zijn gehele vermogen borg voor zijn schoonzus en vroeg haar advocaat De Cohue om revisie van het vonnis bij de Staten-Generaal in 's-Gravenhage.

Elisabeth Samson moet in de volgende tweeënehalf jaar in Nederland hebben gewoond. Uit de rekeningen die regelmatig door haar advocaat Hoyer werden ingediend, kan men afleiden dat zij zich in Den Haag bevond. In het eerste rekest (30 september 1737) werd benadrukt dat zij onschuldig veroordeeld was, dat zij de waarheid had gesproken en dat zij om revisie van het vonnis vroeg.

Natuurlijk moesten de stukken uit Paramaribo komen; de zaak werd getraïneerd en stukken waren vaak onvolledig. Ten slotte stelden de Staten-Generaal op 31 oktober 1739 Van Meel in het ongelijk en zij vernietigden het vonnis van 25 april 1737. De vrije negerin Elisabeth kon terugkeren naar haar geboorteland.

Elisabeth Samson en Carl Otto Creutz

Tussen 1740 en 1750 was Elisabeth zeer actief op zakelijk gebied. Gouverneur Mauricius (1742-1751) gaf gronden uit voor plantages en zij kreeg grond voor twee kleine koffieplantages aan de Hoer-Helenakreek. Dit werden plantage Toevlugt en Welgemoed. Ook de vrijgekomen broers en zusters bezaten gronden en plantages.

Elisabeth werd de concubine van Carl Otto Creutz. Waarschijnlijk heeft hij eerst ook in het huis van de Bosse's aan de Waterkant gewoond nadat hij in 1733 als achttienjarige cadet vanuit Duitsland in Suriname kwam. Creutz werd de vertrouwensman van gouverneur Mauricius. In 1749 kreeg hij de opdracht vredesonderhandelingen te voeren met de marons (weggelopen slaven). Voor zijn succesvol optreden werd hij onder meer beloofd met de grond voor een plantage aan de Surinamerivier. In 1750 werd deze grond geregistreerd als Plantage Clevia.⁷ In 1751 gingen Elisabeth Samson en Carl Otto Creutz samen naar de notaris en lieten beiden een testament opmaken. Zij gaven aan dat zij elk de helft bezaten van het gemeenschappelijk bezit met uitzondering van de ruim 250 slaven, die allen particulier eigendom van Elisabeth Samson waren. Het bezit bestond uit Plantage Clevia (1000 ha), de Buitenplaats La Solitude en enkele percelen in de Wagenwegstraat. Creutz en Samson woonden samen in een prachtige herenwoning op de hoek van de Heeren- en Wagenwegstraat. Op een aangrenzend perceel hadden ze hun slavenwoningen en aan de overkant stallen en koetshuis. De woning boven het koetshuis werd verhuurd aan Christoph Policarpus Braband. Bij hun huis in de stad hadden zij 44 slaven.

In 1753 werd Creutz benoemd tot Raad van Politie. In 1760 maakten Elisabeth en Carl Otto een nieuw testament. Dit tes-

tament kwam in werking toen Creutz overleed in november 1762. Elisabeth was zelf eigenares van de helft van het bezit en fructuaire erfgename van Creutz's helft, de echte erfgenamen waren de broers van Creutz in Duitsland. In 1764 vroeg Elisabeth Samson toestemming van de gebroeders Creutz om Creutz's helft van de bezittingen te kopen. De broers lieten het bezit taxeren en zij kocht de helft van Clevia en La Solitude voor een bedrag van f 155.000.

Elisabeth en Nanette Samson

In 1764 overleed Catharina Opperman en haar twee nog in leven zijnde zusters Elisabeth en Nanette Samson erfden haar plantages Catharina'sburg en Vlaardingen. Vanaf dat moment gingen de zusters zakelijk samen verder en kochten zij Plantage Belwaarde (voorheen van gouverneur Mauricius). Omdat Nanette niet kon schrijven, deed Elisabeth alle correspondentie; Nanette tekende met een kruisje.

In deze periode deed Elisabeth het verzoek om te huwen met Christoph Policarpus Braband. In afwachting van het antwoord kreeg zaakwaarnemer Pieter Reijndienus in Amsterdam de opdracht voor de zusters een fregatschip te laten bouwen voor transport van de plantage-producten naar Nederland. Het schip met een waarde van f 17.000 - veel meer dan andere schepen die op Suriname voeren - begon te varen in oktober 1767; het verging echter in een storm voor de kust van North Carolina in 1769.

In 1767 huwde Elisabeth met Hermanus Daniel Zobre. Een half jaar na haar huwelijk maakte zij een nieuw testament. Toen ze overleed in april 1771 bleek dat ze aan enkele familieleden legaten had vermaakt ter waarde van f 23.000 terwijl haar 22 jaar jongere echtgenoot universeel erfgenaam werd van haar totale bezit met een waarde van f 1.112.000.

Zobre leefde tot 1782 als een zeer welgesteld man. Door de Amsterdamse beurskrach van 1773 verloor hij veel maar hij kon grote leningen op zijn bezit krijgen. Enkele plantages bezat hij samen met zijn schoonzus Nanette. Op Belwaarde werd een grote hypotheek afgesloten waartegen Nanette later protesteerde. Zij kon echter haar schulden niet aflossen en werd in 1778 failliet verklaard.⁸

Toen Zobre in 1782 overleed had hij een schuld van f 800.000. De bezittingen kwamen terecht bij de schuldeisers in Nederland.

De voorspelling van de Raden van Politie kwam uit: de rijkdom kwam bij de blanken. Maar de resultaten van dit onderzoek tonen aan dat Elisabeth Samson haar rijkdom dankte aan haar zakelijk inzicht. Zij was dus niet: "het zwarte liefje dat erfde van de blanke meester".

Cynthia McLeod is neerlandica en auteur van de historische romans "Hoe duur was de suiker?" Uitg. Vaco Press Paramaribo; 1e dr. 1987 en "Vaarwel Merodia" Uitg. Vaco Press Paramaribo; 1e dr. 1993

Zij maakte blanke families heel rijk!

1. Oud Arch.Sur. Gouv.Secr. invt.nr 10 ARA Den Haag.
2. Stedman;J.G.S. Reize naar Surinamen en door de binnenste gedeelte van Guiana. pg 104 A'dam Joh. Allart 1799
3. Van Lier; R. Samenleving in een Grensgebied: een soc.hist. studie van Suriname. pg 48; Emmering A'dam 1977
4. Lichtveld U en Voorhoeve J. Spiegel der Vaderlandse Kooplieden pg. 177; Uitg. Tjeenk Willink; Zwolle 1980
5. Testament van Charloo Jansz; ONAS 7 fol. 82 ARA Den Haag
6. Archief Staten Generaal; Lias W.I.C. 5778 I ARA Den Haag
7. Archief Domeinkantoor Paramaribo; Reg; Uitgegeven gronden
8. Desolate boedelkamer 5072. Gem. Archief Amsterdam; not. arch.

"... ik beken, dames! Groot is de taak welke ik op mij genomen heb!"¹

Een onderzoek naar vrouwen en genootschappen in de achttiende eeuw in Nederland

Claudette Baar-de Weerd

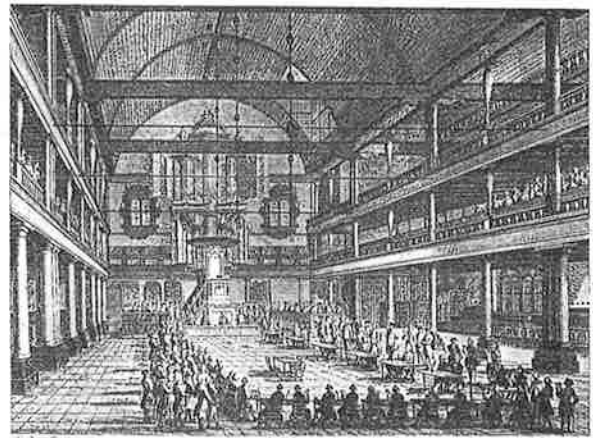
Bovenstaand citaat is van ds. C.H.D. Ballot, docent aan het Natuurkundig Genootschap der Dames te Middelburg, het enige vrouwengenootschap in Nederland in de achttiende eeuw. Wat hield dit gezelschap in en waren vrouwen ook betrokken bij andere genootschappen die de achttiende eeuw rijk was?

In de loop van de achttiende eeuw ontstonden in de Noordelijke Nederlanden een soort verenigingen waar in besloten bijeenkomsten diverse onderwerpen uit de wetenschap, de literatuur, de beeldende kunst of uit het dagelijks leven werden geïntroduceerd en ter discussie werden gesteld. Dit soort verenigingen noemde men genootschappen. Afhankelijk van het doel dat een genootschap zich gesteld had, zijn ze onder te verdelen in bijvoorbeeld wetenschappelijke, letterkundige of theologische genootschappen. Het viel mij enige tijd geleden op dat in de literatuur die ik gelezen had over genootschappen in de achttiende eeuw nauwelijks vrouwen ter sprake kwamen. Ik kon mij echter niet voorstellen dat vrouwen met enige educatie niet geïnteresseerd waren in de verschillende vormen van genootschappelijkheid die de achttiende eeuw rijk was. Mijn nieuwsgierigheid hiernaar en het feit dat in Frankrijk en Engeland in de salons wel vrouwen aanwezig waren, vormden de basis voor een promotie-onderzoek naar vrouwen en genootschappen in de achttiende eeuw in Nederland.

Op welke wijze waren vrouwen betrokken bij de diverse genootschappen? Wat waren hun motieven om deel te nemen? Uit welk sociaal milieu kwamen deze vrouwen? En wat was hun opleiding? Op deze vragen hoop ik in de loop van mijn onderzoek een antwoord te vinden.

Lidmaatschap

Speelden vrouwen een rol in de genootschappen? Ja en nee. Bijlage II van *Gezellige schrijvers van Singeling* geeft een overzicht van genootschapsleden van letterkundige genootschappen in Nederland in de periode 1750-1800². Hierin worden negenendertig vrouwelijke leden genoemd op een totaal van 1487 personen. Acht vrouwen waren medelid, zevenentwintig honorair lid en vier begunstiger. De eerste vorm van lidmaatschap geeft aan dat het om actieve leden gaat, zowel op bestuurlijk als creatief gebied. Het honoraire lid heeft veelal op een of andere wijze, al dan niet binnen het genootschap, gepubliceerd. Dit zegt echter niet of er van andere activiteiten sprake is geweest. Begunstigers waren leden die louter financieel het genootschap steunden.

Afbeelding der Hoofvergadering tot Nut van 't algemeen Gehouden binnen Amsterdam in de Lutherse oude Kerk, den 9- Augustus 1791.

Op de 1e gaanderij aan beide zijden zijn enkele vrouwen zichtbaar. Ze nemen niet deel aan de vergadering, ze zijn toehoorders.

Middelburg

In *Tot Heil van 't Menschdom, een overzicht van culturele genootschappen in de periode 1750-1815*, maakt W.W. Mijnhardt verschillende keren melding van het Natuurkundig Genootschap der Dames te Middelburg³. Dit in 1785 opgerichte genootschap is het enige mij bekende vrouwengenootschap in Nederland in deze periode. Het archief van dit genootschap in het gemeente-archief te Middelburg is in 1942 bij een bombardement vernietigd. Een aantal stukken over dit genootschap, afkomstig uit andere archieven, is echter bewaard gebleven en kon toch nog enige informatie geven over de aard van dit damesgezelschap en zijn leden in de beginperiode. Het initiatief tot het stichten van dit genootschap kwam van een man, Mr. J.A. van de Perre uit Middelburg, die zich onder andere als levensdoel had gesteld: "de verbetering der ontwikkeling van de burgerij zijner vaderstad, en van de positie van de vrouw."⁴ Het genootschap telde in 1785 ongeveer

drieënveertig vrouwelijke leden. Ds. C.H.D. Ballot was aangezocht als docent. Het feit dat een theoloog was aangesteld voor het geven van deze lessen was niet zo verwonderlijk: de natuurwetenschap stond in Nederland toentertijd in het teken van de godsdienst. Men betoogde dat men God moest leren kennen door de natuurverschijnselen (in de ruimste zin van het woord) te bestuderen.⁵ Vandaar dat Van de Perre vond dat vrouwen van deze natuurwetenschap kennis moesten nemen. Tijdens de lessen die om de veertien dagen zouden plaatsvinden, werd als "Leid-draad" gebruik gemaakt van het boek *Natuur-kundige Lessen* van de heer Nollet, een omslachtig en uitgebreid werk - aldus Ballot - maar bijzonder geschikt voor dames daar ook de heer Nollet "... een Collegie, van dien aart als het onze, voor Dames gehouden ..." heeft.⁶

Wat de sociale achtergrond van de leden van het Natuurkundig Genootschap der Dames en de vrouwelijke leden van de letterkundige genootschappen betreft, daar kom ik later op terug.

Wetten

Geheel anders was mijn ervaring in het gemeente-archief te Amsterdam. Een eerste verkenning van gegevens over vrouwen in de archieven van drie Amsterdamse genootschappen leek mij een andere mogelijkheid om informatie te vinden. Het werd mij al snel duidelijk dat de genootschappen Concordia et Libertate, Felix Meritis en Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in de achttiende eeuw geen vrouwelijke leden kenden. Elk genootschap had zijn eigen 'wetten', tegenwoordig statuten genoemd. Hierin stond nauwkeurig omschreven wat het doel van het genootschap was en aan welke voorwaarden men moest voldoen om lid te kunnen worden. Uit de wetten van de door mij bestudeerde genootschappen bleek dat alleen mannen vanaf een bepaalde leeftijd, woonachtig in Amsterdam, via ballotage lid konden worden.

Muziekavonden

Bij hoge uitzondering mochten vrouwen bij bijeenkomsten aanwezig zijn. Veelal betrof het dan muziekavonden die vrouwen met hun "lieftallige verschijning" mochten "verluchten". Dit was onder andere het geval bij de genootschappen Concordia et Libertate en bij Felix Meritis. Bij dit laatste genootschap was echter tijdens de opening van het nieuwe gebouw in 1787 iets bijzonders aan de hand. De officiële opening vond plaats op 31 oktober ter gelegenheid waarvan er een feestelijk programma uitgevoerd werd voor de leden en genodigden (allen heren) van dit genootschap. Hiertegen kwamen met name de echtgenotes van de leden in verzet: de openingsavond waarvan zij werden uitgesloten, zou een soortgelijk karakter hebben als de muziekavonden die zij gewoon waren bij te wonen. De volgende oplossing werd gevonden: op 1 november vond er een tweede feestavond plaats voor vierhonderd vrouwen, meest echtgenotes of familieleden van de genootschapsleden. Het programma van deze avond had ongeveer dezelfde inhoud als de officiële openingsavond. Ook deze avond hield prof. Van Swinden een openingsrede, echter wel met een andere inhoud. Hij adviseerde de dames onder andere om hun echtgenoten te stimuleren in het lidmaatschap van Felix Meritis. Alleen een goed ontwikkeld echtgenoot kon zijn vrouw gelukkig maken, maar ... vrouwen zelf konden geen lid worden want dit zou hun natuurlijke kwaliteiten te niet doen.⁷ Toch wisten vrouwen langzaam maar zeker in dit genootschap binnen te dringen. De tekenafdeling van Felix organiseerde gedurende het winterseizoen van 1810 een aparte cursus kunstbeschouwing van drie bijeenkomsten voor dames.⁸

Ook in de wetten van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen wordt geen melding gemaakt van vrouwelijke leden. Des te opmerkelijker is het dat op twee afbeeldingen

van een ledenvergadering in 1791 vrouwen te zien zijn. Kennelijk werden zij bij dit soort bijeenkomsten toegelaten.

Milieu

Welke sociale achtergrond hadden deze vrouwen? Een prosopografisch onderzoek zou het mooiste zijn, maar zijn de gevonden gegevens daartoe toereikend? Voorlopig heb ik alleen van de Middelburgse dames enige achtergrondinformatie kunnen vinden. Het merendeel van deze vrouwen was afkomstig uit het patriciaat, de adel of uit wetenschappelijk kring. Voor zover het dames uit de eerste twee groepen betrof, hadden hun echtgenoten of vaders belangrijke functies in zowel de lokale als provinciale als nationale politiek. Waar het vrouwen uit wetenschappelijke kring betrof, waren de echtgenoten veelal afgestudeerden die naast hun eigen beroep van bijvoorbeeld apotheker, advocaat of predikant op plaatselijk niveau bestuurlijke functies uitoefenden.

Onder de vrouwelijke leden van de letterkundige genootschappen treft men vrouwen aan uit een zelfde sociaal milieu, voor zover beroepen en dergelijke van de echtgenoten in de ledenlijst vermeld staan. Maar ook hier is een nader onderzoek noodzakelijk.

Hoe verder ...

De sociale achtergrond, opleiding en motieven van deze vrouwen vereisen nader onderzoek. Via doop-, trouw- en begraafboeken hoop ik nauwkeuriger familiegegevens te vinden. Deze zouden op hun beurt weer kunnen verwijzen naar persoonlijke documenten of belastinggegevens die informatie kunnen verstrekken omtrent opleiding, welstand, et cetera. Naast het archiefwerk wil ik door middel van literatuuronderzoek komen tot een vergelijking van de situatie van vrouwen in Nederland met die van vrouwen in de ons omringende landen. Een eerste artikel hierover kunt u aantreffen in de lustrumbundel van de Promotiewerkplaats Vrouwen van de UvA te Amsterdam, die in mei a.s. zal uitkomen. Sinds januari 1994 ben ik aan deze werkplaats verbonden en werk ik aan dit onderzoek, waarbij ik mij ervan bewust ben dat ik nog een lange weg te gaan heb.

Claudette Baar-de Weerd is historica. Na enige jaren als docente in het voortgezet en hoger onderwijs werkzaam te zijn geweest doet zij momenteel onderzoek naar de aanwezigheid van vrouwen in diverse genootschappen in de 18e eeuw en is verbonden aan de Promotiewerkplaats voor Vrouwen van de Universiteit van Amsterdam.

1. Gemeente-archief te Middelburg (G.A.M.) Archief 1086: Natuurkundig Gezelschap (1780-1980). Aanhangsel: Natuurkundig Genootschap der Dames te Middelburg (1785-1887) 1. Wetten van het Natuurkundig Genootschap. Aanspraak van docent Ds. C.H.D. Ballot.
2. Singeling, C.B.F. *Gezellige Schrijvers. Aspecten van Letterkundige genootschappelijkheid in Nederland, 1780-1800.* Amsterdam, 1991.
3. Mijnhardt, W.W. *Tot Heil van 't Menschdom. Culturele genootschappen in Nederland, 1750-1815.* Amsterdam, 1988.
4. Cohen, E. en W.A.T. Cohen de Meester. "Het Natuurkundig Genootschap der Dames te Middelburg (1785-1887)" In: *Chemisch Weekblad* nr. 39 (1942) blz. 242-246, blz. 243.
5. *Ibidem.* blz. 245.
6. zie noot 1.
7. Gemeente Archief Amsterdam. P.A. 59: Mij. Felix Merites. Inv.nr. 157. Openingsredenen van Prof. Dr. J.H. van Swinden Nieuwe gebouw.
8. *Idem.* Inv.nr. 63. Wetten van 1810 - Bijlage C.

Min of onmin?

Beeldvorming rond minnen in Nederland 1600-1900

Sasja Beerendonk

Een min was een vrouw die zelf een zuigeling had gekregen en die tegen betaling een ander kind voedde. In Nederland woonden minnen meestal bij de elite in huis. Over de min bestaat een overwegend negatief beeld, dat voornamelijk gebaseerd is op moraliserende en medische geschriften uit de zeventiende tot en met de negentiende eeuw. Gespecificeerd onderzoek naar de min in Nederland aan de hand van ego-documenten (dagboeken en brieven) uit de zeventiende en achttiende eeuw toont een heel ander beeld.

In het kader van een werkcollege vrouwengeschiedenis over vrouwenarbeid heb ik onderzoek gedaan naar de min in Nederland in de periode 1600-1900. In dit artikel wil ik in het kort verslag doen van mijn bevindingen. Ik behandel de min in Nederland vooral met betrekking tot de moederschapsideologie en de beeldvorming over de min. In de beeldvorming rond het minneschap speelt het begrip moederliefde een grote rol. Tot slot bekijk ik of medische en moraliserende geschriften de praktijk van het huurzogen hebben bemoeilijkt.

Moederliefde

In haar boek *De mythe van de moederliefde* wil Elisabeth Badinter bewijzen dat moederliefde niet een van nature aangeboren eigenschap van een vrouw is, maar een sociaal geconditioneerd verschijnsel: een gevoel dat afhankelijk is van omstandigheden, tijd en plaats. Badinter stelt dat moederliefde in de achttiende eeuw in Frankrijk ontbrak. Gevoelens van affectie en genegenheid voor het kind zouden pas aan het eind van de achttiende eeuw zijn ontstaan.¹

Bewijzen van moederliefde zijn volgens Badinter het voorkomen van termen als "toewijding" en "zelfopoffering". Bij het ontbreken van deze begrippen concludeert zij dat van moederliefde geen sprake was.² Mijns inziens vindt zij geen bewijzen van moederliefde omdat zij uitgaat van een anachronistische definitie van moederliefde, behorend bij het moderne gezinsleven.

In plaats van bewijzen van moederliefde vindt Badinter juist bewijzen van onverschilligheid van moeders tegenover kinderen.³ Het veelvuldig gebruik van de min 'bewijst' de onverschilligheid van de moeder ten opzichte van haar kind. Minnen zouden de aan hen toevertrouwde zuigelingen verwaarlozen en hen vaak slechte voeding geven. Ondanks de grote zuigelingensterfte bij minnen, bleven moeders hun kinderen uitbesteden.

Onderzoek heeft echter aangetoond dat zuigelingensterftecijfers in die periode überhaupt al erg hoog waren.⁴ Daarnaast is

het zo dat minnen vaak een kind zullen hebben gekregen dat er al erbarmelijk aan toe was, hetgeen een hoog sterftecijfer verklaart.⁵

De veroordeling van het minneschap berust voor een groot deel op de idealisering van de hedendaagse moederrol. Ik voel veel meer voor de omgekeerde redenering, zoals Tessa van den Essert die heeft verwoord: "Het inhuren van een min bewijst [...] niet dat ouders weinig om hun kinderen gaven. Het omgekeerde is net zo plausibel: omdat ouders zoveel van hun kinderen hielden, zochten ze een goede min."⁶

Als motief voor het niet zelf zogen door adellijke dames voert Badinter de emancipatiestrijd aan: moeders zouden zich niet om hun kind hebben bekommerd omdat ze deel wilden nemen aan het maatschappelijk leven om zich zodoende te ontwikkelen.⁷ De kritiek van Lily Clercx hierop is dat de aristocratie voor

allerlei werkzaamheden personeel had, dus ook voor de verzorging van het kind, die aan de min werd overgelaten.⁸

Moralisten

In het overwegend calvinistische Nederland was er een huishoudelijk ideaal en daaraan gerelateerd de moederschapsideologie. Dichters en medici in de zeventiende eeuw verwoordden dit waarden- en normenpatroon. In de achttiende eeuw waren het de spectatoriale geschriften (blaadjes voor een groot lezerspubliek) die de moraal aangaven. In de negentiende eeuw waren het wederom de medici die zich verdiepten in de borstvoeding.⁹ Op basis van deze bronnen gaan veel gezinshistorici ervan uit dat de min een niet veel voorkomend verschijnsel was.¹⁰

De dichter Jacob Cats en de medicus Johan Van Beverwijk prezen in hun geschriften het moederschap, huisvrouwenschap, huwelijk en de onderdanigheid van de vrouw aan de man. Borstvoeding was het kenmerk van ware moederliefde. Voor de min was er binnen dit ideaal geen plaats. Het karakter van de zoogster zou via de borstvoeding overgebracht worden naar het kind en de min zou een wig drijven tussen man en vrouw.¹¹

Borstvoeding was het kenmerk van ware moederliefde

* *Niete vacant cura animi placidum quietam
Pessimum, gratia indulgent omnia ferunt.* C. Schepius

Een in slaap gevallen min (gemaakt tussen 1600-1650)
Gravure van Jan Saenredam naar Hendrik Goltzius

De auteurs van de spectatoriale geschriften uit de achttiende eeuw zagen vanuit een Verlicht standpunt een innige band tussen ouders en kinderen als voorwaarde voor een goede ontwikkeling van het kind. Het uitbesteden van het kind aan een min betekende dat de moraal ver te zoeken was.¹² Andere argumenten tegen het gebruik van de min die in de eigentijdse literatuur naar voren gebracht werden, waren de hoogte van het sterftecijfer van kinderen bij minnen, opdroging en daardoor ophoping van de melk bij de moeder en de veronderstelde anti-conceptionele werking van borstvoeding. Er waren echter ook argumenten voor het gebruik van een min: het zelf zogen verhinderde de sociale functie van vooral vrouwen uit de elite. Daarnaast waren sommige medici ervan overtuigd dat sperma schadelijk was voor de moedermelk en raadden daarom seksuele omgang gedurende de periode van het zogen af. Het was wenselijker om een min in dienst te nemen dan dat de man overspel zou plegen uit seksuele frustratie.¹³

De negentiende-eeuwse medici propageerden nog steeds de zogende moeder, maar het verschil met vroeger was dat de min nu voor het eerst als een serieus alternatief werd gezien wanneer een moeder geen zog had, of als zij 'slechte' eigenschappen bezat, zoals bijvoorbeeld geilheid of snoeplust. Het was dan zaak zorgvuldig een goede min uit te kiezen.

Met de uitvinding van het Sochlettoestel werd de zuigfles een eenvoudig en hygiënisch alternatief voor vrouwemelk. Hierdoor verdween de min vanaf het einde van de negentiende eeuw van het toneel.¹⁴

Elite en de min

Uit ego-documenten uit de zeventiende en achttiende eeuw komt een geheel ander beeld van minnen naar voren dan welke gerepresenteerd wordt in de moralistische en medische geschriften. Eén van de belangrijkste onderzoeken is dat van Coumans en Hokke naar het gezinsleven van regentenfamilies in de periode 1600-1800. In ongeveer de helft van de 150 huishoudens werd door de ouders een min in huis gehaald.

Uit de ego-documenten blijkt dat de inwonende min een affectieve relatie had met het gezin; zij maakte er deel van uit. Kinderen werden niet als last gezien: in brieven van en naar familieleden bleek vaak de interesse voor het wel en wee van de kinderen.¹⁵

Veel gezinshistorici zijn van mening dat er vanwege de grote kindersterfte een soort gewenning was opgetreden waardoor verdriet om gestorven kinderen beperkt werd. Het was in deze tijd echter ongepast om publiekelijk verdriet te tonen. In briefwisselingen blijkt wel het verdriet van ouders om het verlies van kinderen.¹⁶

Tot en met de achttiende eeuw lijkt de min een vanzelfsprekend verschijnsel te zijn geweest in de kringen van de Nederlandse elite. Dit is vreemd wanneer je bedenkt dat de elite toch wel bekend moet zijn geweest met de ideeën van Cats en Van Beverwijk. Kennelijk waren persoonlijke ervaringen doorslaggevend dan de ideeën van moralisten. Deze moralistische geluiden onderstreepden de heersende moederschapsideologie. Die ideologie is echter ook kenmerkend voor onze tijd en toch zijn er nu veel moeders die hun kind met de fles voeden en het naar de crèche brengen. De moederschapsideologie was er, maar dat betekende niet dat het huurzogen niet veel voorkwam bij de Nederlandse elite.

Sasja Beerendonk is studente geschiedenis aan de lerarenopleiding van de Hogeschool Holland in Diemen.

1. Elisabeth Badinter, *De mythe van de moederliefde. Geschiedenis van een gevoel* (Utrecht 1983), 7-10.
2. Ibidem, 35 en 210.
3. Ibidem, 28-48.
4. Nicole Teeuwen, 'Ambivalentie van het moederschap. Een interview met Hubertine Peters' in: Els Kloek (red.), *Moederschap en de min*, themanummer van *Volkscultuur* 8 (1991) nr. 3, 90.
5. Lily E. Clerkx, 'Moederende minnen en minnende moeders' in: *Lover jrg.* 11 nr. 1 (1985), 8.
6. Tessa van den Essert, 'Minnen onbemind? De positie van minnen in Nederland van 1600 tot 1900' in: *Skript* nr. 13 (1991) 104.
7. Badinter, 59-72.
8. Clerkx, 'Moederende minnen', 6-7.
9. Els Kloek, Giesela van Oostveen, Nicole Teeuwen, 'Nederlandse medici en moralisten over moederschap en min (1600-1900)' in: Kloek (red.), *Moederschap en de min*, 21.
10. Edward Shorter, *The making of the modern family* (New York 1975).
en: Lawrence Stone, 'Family history in the 1980's. Past achievements and future trends' in: *Journal of Interdisciplinary History* (1981).
11. Kloek e.a., 21-24.
en: Simon Schama, *Overvloed en Onbehagen. De Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw* (Amsterdam 1981) 455-456.
12. Kloek e.a., 27-29.
13. Ibidem, 32.
14. Ibidem, 35-37.
Giesela van Oostveen, 'Minnen versus kunstmatige zuigelingenvoeding. Een interview met twee medisch historici' in: Kloek (red.), *Moederschap en de min*, 46.
15. Judith Hokke, 'Mijn alderliefste Jantielief. Vrouwen en gezin in de Republiek: regentenvrouwen en hun relaties' in: *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 8 (1987) 64.
en: Gemma Coumans en Judith Hokke, *Geld en geluk: twee regentenfamilies in gezinshistorisch perspectief 1600-1800* (doctoraalscriptie Utrecht 1984) 120-123.
16. Ibidem, 133-134.
Irmgard Broos en Els Stoffers, 'Elite en de min in de zeventiende- en achttiende-eeuwse Republiek' in: Kloek (red.), *Moederschap en de min*, 50.

Oorlogsherinneringen uit Leiden

Marije Groos

Dagboeken zijn vaak niet geschreven om later gepubliceerd te worden. Meestal zijn zij bestemd voor familie, verwanten of bedoeld als geheugensteuntje. Altijd bieden zij een blik op de dagelijkse beslommingen van mensen uit het verleden. Helaas blijven zulke ego-documenten vaak liggen op stoffige zolders of in laden van vergeten bureaus. Zo niet het dagboek van mevrouw J.W., een katholieke vrouw uit de gegoe-de middenklasse. Mevrouw J.W. beschreef voor haar kinderen en kleinkinderen de gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog en de lotgevallen van haar gezin. Zij leefde met haar man, haar zeven kinderen en enige tijdelijk inwonende kinderen "op het rustige gezegende plekje grond" in Leiden. De grootste zorg was om iedere dag zo'n negen magen te vullen. Het dagboek is voor een groot gedeelte gevuld met beschrijvingen van zoektochten naar voedsel en de moeilijkheden die daarmee gepaard gingen. Uit de aantekeningen van deze huisvrouw blijkt dat zij er vooral voor wilde zorgen dat alles binnen haar gezin zo normaal mogelijk verliep; aan verjaardagen, katholieke feestdagen, moederdag en een trouwerij werd veel aandacht besteed. Vernet tegen de bezetter bleef beperkt tot het luisteren naar de radio en het achterhouden van een fiets. In de laatste oorlogsjaren werd zij lid van de Katholieke Actie en hielp zij via deze organisatie arme mensen aan voedsel.

Onderstaande fragmenten uit het dagboek geven een indruk van het dagelijks leven van een vrouw tijdens de oorlogsjaren. Hoe knoopte zij de eindjes aan elkaar, wat waren haar zorgen en hoe beleefde zij de oorlog? Het dagboek is geen relaas van een heldin. Het is het verhaal van een vrouw die – net als vele andere vrouwen in die tijd – het doel had haar gezin zo goed en zo kwaad als dat ging te verzorgen.

Mevrouw J.W. heeft haar aantekeningen in 1973/1974 bewerkt tot een dagboek, geschreven in de moderne spelling, opdat "het nu beter te lezen voor de kleinkinderen" is.

28 september 1940

Met de distributie wordt het steeds erger. De hele week was er geen rund- of varkensvlees te krijgen en geen vet, alleen schapen- of kalfsvlees. Wie een wintermantel of jas of pak nodig heeft moet z'n oude opgeknapt en chemisch gereinigd afgeven en dan eerst krijg je een nieuw (kopen dan). Gelukkig hebben we nog geen gebrek aan nieuwe. Met de schoenen is het veel slimmer. Vandaag ben ik met Tonnie en Tilly naar het distributiekantoor geweest voor een paar schoonschoenen. Na veel gepraat en gevraagd kreeg ik eindelijk een bon, echter alleen voor Tonnie. Voor Tilly vond hij niet nodig of schoon haar schoenen te klein waren. 't Is toch erg en om woest te worden, dat je nog niet eens met geld in je handen een paar schoonschoenen kunt krijgen voor je kinderen.

Onze voorraad aardappelen hebben we op de zolder. Iedere dag komen er gevallen voor van mensen die 's

avonds, door de duisternis, in het water lopen. Gisteren stond er een waarschuwing in de krant, om vooral zuinig te zijn met koffie. We moeten nu met een 1/2 pond koffie 6 weken toe en met 6 ons thee 6 weken. We kunnen haast niets meer kopen buiten de distributie, overal vragen ze punten voor, ook voor stopgaren, maaswol en naaigaren. De alcohol wordt 1 oct. met 15 c. per L. verhoogd en de omzetbelasting wordt aanzienlijk uitgebreid tot zelfs op fruit. Nog even melden dat we van tante Dina een brief met brood- en boterbonnen gekregen hebben.

2 oktober 1940

Hoe er geruchten in de wereld komen! Vanmorgen vroeg kwam ons meisje Jo v.d. Laan met de tijding dat er een prinsje geboren was. 't Was haast niet te geloven. Men vertelde het over de engelse radio gehoord te hebben. Wel hadden we gisteravond om half elf 5 oranje ballonnen aan de lucht gezien. Hoe meer de dag vorderde, hoe sterker

*hier was en welke doden waren.
Nu moeten niet me laten alle mannen worden 85,
Als zij den meerd de heer en de heer van de heer
geven vanavond stond er een van de heer van de
in de krant. Ch. de heer moet zijn vader van
leeren, behalve de heer en de heer.
Hoe is er een lang kuller en een overhoort
gaan. 't Het het een woord dat het een vijfde
de over de heer van de heer met een 1/2 pond
pap. 't Het met een met 1/2 pond pap. 't Het
het juist dat Tonnie een van de heer van de heer
het het gekegen over met de heer van de heer. 't Het
het het benamingen. 't Het het het het
romant die het het het het het het het het
't Het het het het het het het het het het
pap. Bij de heer van de heer van de heer, 't Het het het
geen een op een gevecht
't Het het het het het het het het het het
dellen het het het het het het het het het het
kracht. 't Het het het het het het het het het
wapen. Tonnie het het het het het het het het
eindelijk hij is niet en de heer van de heer
kullen met vader van
't Het het het het het het het het het het
leeren. 't Het het het het het het het het het
gebied. 't Het het het het het het het het het
leeren met de heer van de heer met de heer
gevecht.*

de geruchten werden. Joke kwam thuis: Mama, onze jufvrouw heeft gisteravond in de lucht gezien: W IV. Later nog: hij heet Willem Boudewijn en is geboren op een Ned. Kruiser "De Sumatra", die voor de kust lag en waarheen men de prinses gebracht had. Hoewel we nog steeds geen zekerheid hadden, waren we door het dolle heen. Gauw stuurde ik Adrie om oranje muisjes en Inie om de nodige pakken beschuit en toen trakteerde ik de burens en ons zelf op beschuiten met muisjes.

De Engelse zender zei er om 2 uur niets van en nu hopen we straks om kwart over 8 iets er over te horen. Dan schrijf ik het er nog even bij.

29 november 1942

Ik zit al 4 weken zonder meisje en met mij tientallen andere gezinnen. Onze vorige dienstbode, die nu getrouwd is, komt me vrijdags helpen en er komt een werkster voor 's maandags, en nog is het hollen. We schillen 's avonds met 4 man de aardap. (terwijl papa het rozenhoedje voor bidt, schillen de kinderen)

We zitten midden in de St. Nic. tijd. Alles is schreeuwend duur. We zoeken zelf maar wat ouds op en proberen er iets aardigs van te maken. We bakken zelf speculaas en pepernoten. De winkels sluiten om 5 uur, vanwege de verduistering.

25 januari 1944

Hoe lang nog?? Met het eten is het ook schaars, we eten 2 x per week een klein stukje vlees, fruit is al lang niet meer te krijgen, maar erger nog is het met de kleding. 't Is maar uittornen en vermaken. Van mijn moeder had ik nog 2 gehaakte spreien, die hebben we uitgehaald en daar breien we kousen van. Aan nieuwe stof is niet te komen, trouwens de kwaliteit is niets waard. Wie nog wat te ruilen heeft is gelukkig, 't is de enige manier om aan iets te komen. Papa is met Adrie in de kerstvacantie naar Limburg geweest en hebben weer goed gezorgd. We kunnen nu tenminste elke week een paar broodjes bij bakken. (tot het weer op is) Nu maak ik me weer ongerust over het gas. De vorige periode waren we 34 m³ over ons rantsoen, we hadden al een boete gehad en zullen nu 2 dagen afgesneden worden. Ik ben zelf naar de gasfabriek geweest, maar het heeft niets geholpen en inderdaad kwamen er twee mannen om te gastoevoer af te sluiten. Eén van de twee was een "goeie". "Kijk mevrouw, zó hebben we de boel afgesneden en zó loopt alles weer." 's Avonds hebben we één lamp gebrand, en goed op de kieren gelet, dat er naar buiten geen licht door kwam. Iedereen praat over de grote invasie van de Amerikanen en Engelsen, die komen gaat en iedereen hoopt dat het in het voorjaar is. We weten er echter niets van, we verlangen er ontzettend naar, want dat zal onze bevrijding brengen, ook al zal het wel leed brengen, eer het zo ver is. We zijn bang voor alles, vooral voor onze jongens en mannen. De overvalwagen rijdt vaak door de stad en dikwijls willekeurig wordt er een opgepikt. In de treinen worden dagelijks razia's gehouden naar onderduikers. Een paar maal in de week hoor je van overvallen op distributiekantoren en dan volgen er weer straffen.

7 maart 1945

Vandaag hebben we de gaven van het Zweedse Rode Kruis gehad; 800 gr zuiver witte rood, 125 gr boter p.p. en voor de kinderen 1/2 p gemalen gort. We hebben genomen. Ik gaf ze ieder 400 gr brood op 't bordje en de halve portie boter en toen maar smullen. 't Was een lieve lust om te zien. We hebben bericht gehad over Tonnie, dat hij reeds in bevrijd gebied zit, maar waar? Onbekend. We kregen dit bericht van een neef uit Maasniel die geëvacueerd was in Leeuwarden. Op 't ogenblik is heel Limburg bevrijd en vandaag is Keulen in geallieerde handen.

De vorige week zaterdag is Den Haag vreselijk gebombardeed. We zagen hier de branden, 3 kerken verwoest en 60.000 mensen dakloos, honderden doden en duizenden gewonden. Men zegt dat deze ramp erger is dan Rotterdam. Het hele Bezuidenhout plat. Tilly was er juist, op weg naar het Rode Kruis. Ze kwam ontiaan thuis.

Zaterdag heb ik pakketjes rondgebracht, bij verschillende gezinnen, bestaande uit tarwe, rogge en erwten; dit alles vanwege de Kath. Actie, waarvan ik lid ben.

24 maart 1945

Onze Kath. Actie heeft voor de parochianen weer reuze gezorgd voor groente 2 à 3 KG p.p. Ik ben de hele week druk in de weer geweest met vergaderen, briefjes rondbrengen, administratie verzorgen enz. Vandaag is alles afgelopen en we hebben weer veel zorgen verlicht. Je ziet de mensen met de dag magerder worden. Papa kan met z'n kin in zijn boord, zo'n magere hals, en wat mij betreft, ik zou een broche moeten steken om te weten, wat de voorkant is.

10 mei 1945

Nog steeds hoerastemming. De fuif bij ons is reuze geslaagd. Al jaren hadden we een fles Champagne bewaard en die werd nu geopend onder geknal. Een grote plaat met de koningin Wilhelmina hangt voor ons raam. Allemaal hebben we onze handtekening erop gezet en tot slot een lampion optocht door onze laan. Al 2 dagen lang oppakken van N.S.B.ers. Onze overbuur met z'n vrouw weggehaald plus nog een bakfiets vol levensmiddelen. Beppie stond als haantje de voorste, vlak bij de deur te kijken. "Boet, hou je goed" riep ze, waarop Mevr. Boet haar meteen een draai om de oren gaf.

[...]

We leven in een vreugderoes. Gisteren ons eerste engelse pakket gehad. Voor ieder een ons boter, een ons chocolade en een rantsoen vlees in blik en kaas in blik. Ook een zak eigeelpoeder. De chocolade was verrukkelijk. Ook krijgen we grote blikken biscuits. 't Kan gewoon niet op!! De jeugd heeft een bijeenkomst gehouden in de Petruskerk. Voor de doden was er een rouwdienst. De kerk tjokvol. Het weer is schitterend zelfs warm. De scholen zijn voorlopig een week gesloten. De school van papa (Rapenburg) is in beslag genomen door de B.S. waar de N.S.B.ers worden ondergebracht. Ik heb alweer de lezingen bijgewoond over Gezinszorg, dat moet meteen flink aangepakt worden, want hele gezinnen zijn ontworcht.

[...]

Marije Groos studeert Nederlands aan de Rijksuniversiteit Leiden en is redactrice van Historica.

Twintig jaar na dato... Een verslag van het symposium over vrouwenstudies aan de KUN

Lizzy Jongma

Twintig jaar geleden deden vrouwen aan de Katholieke Universiteit Nijmegen en de Hogeschool Nijmegen 'voor het eerst van zich spreken en eisten hun plaats op in inhoud en organisatie van het onderwijs'. Tien jaar later zouden de vrouwenstudies een eigen, geïnstitutionaliseerde plaats krijgen: het centrum voor vrouwenstudies. Dit was aanleiding voor het symposium twintig jaar na dato..., op 9 en 10 maart 1995. Centraal stonden de vragen wat er bereikt was na twintig jaar en hoe nu verder te gaan. De leuze van deze twee dagen luidde uitdagend: 'De vrouwenstrijd is dood, leve de professionalisering'. Zowel de spreeksters als de honderd bezoekers bleken te kampen met de vraag of de institutionalisering een vooruitgang of een achteruitgang is geweest.

Bezinning op het eigen verleden

Onder het toezien van de eerste Nijmeegse vrouwelijke hoogleraar, Chr.A.E.M. Mohrmann, bogen de historicae zich, in kleine kring, over deze vragen. De spreeksters waren Annette Mevis, oprichtster van de Vrouwengeschiedenisgroep Nijmegen, documentatiecentrum De Feeks en sinds 1989 archivaris van het IIAV, en dr. Maria Grever, universitair docent, verbonden aan het centrum voor vrouwenstudies en de vakgroep geschiedenis van de KUN. Daarnaast is zij bestuurslid van het IIAV.

De eerste spreekster, Annette Mevis, was positiever over de ontwikkelingen van de laatste twintig jaar en over de toekomst dan de tweede spreekster. Als archivaris zag zij een kwantitatieve en kwalitatieve toename van de bronnen met betrekking tot de vrouwengeschiedenis.

Dankzij de communistische en sociale geschiedbeoefening, gingen historici vanaf de jaren zeventig nieuwe bronnen aanboren. Dit was noodzakelijk omdat in de archieven zich geen geschreven bronnen over het leven van gewone mensen bevonden. Vrouwengeschiedenis had met hetzelfde probleem te kampen. Nieuwe bronnen, als 'oral history' en egodocumenten leverden nieuw materiaal voor onderzoek op. Vanaf de jaren tachtig is men ook begonnen met onderzoek naar vrouwen in de rijksarchieven: door niet alleen naar exclusief vrouwelijke archieven te kijken, maar ook te zoeken in grotere archieven, is er nieuw materiaal boven tafel gekomen. Ook het IIAV begon het belang van het archief in de jaren tachtig in te zien. Het archief van het IIAV heeft sinds die tijd een groei van haar archieven gezien; van 75 naar 500 meter en het aantal medewerkers is gegroeid van één formatieplaats naar drie. De professionalisering en differentiatie binnen vrouwengeschiedenis heeft er voorts voor gezorgd dat er steeds meer gespecialiseerde archiefbewaarplassen werden opgericht, zoals het lesbisch archief en in Nijmegen De Feeks.

Blik op de toekomst

Toch blijft er nog wel wat te wensen over voor de toekomst. De vrouwenbeweging heeft nu nog geen invloed op het ontsluiten van archieven, terwijl dit niet zo sekseneutraal gebeurt als het lijkt. Als voorbeeld noemde Mevis het feit dat archieven wel over vrouwenkiesrecht, maar niet over mannenkiesrecht spreken; dat heet gewoon kiesrecht. Dit zou veranderd moeten worden. Verder heeft de vrouwenbeweging geen invloed op de vernietiging van archieven. Archieven worden nu nog om juridische redenen bewaard en niet vanuit cultuurhistorisch oogpunt, waardoor documenten die van belang zijn voor onderzoek naar het leven van vrouwen uit vroegere tijden nogal eens worden vernietigd. Ook hier zou verandering in moeten komen. Tot slot moet de samenwerking tussen archivaris en onderzoekster versterkt worden, zodat de archivaris beter in kan spelen op de belangstelling van de onderzoekster. De tweede spreekster, dr. Maria Grever, sprak over 'de herinneringen' van en over vrouwengeschiedenis. Zij ging in op het collectief geheugen van een cultuur. Datgene wat onthouden wordt, is niet neutraal; het krijgt betekenis binnen een context en wordt daarnaast gepolijst tot een mooi verhaal met een plot. Successories worden onthouden terwijl pijnlijke herinneringen als zinloos ervaren en aldus vergeten worden. De dominante cultuur kan openlijk herinneren terwijl subculturen dit in afzondering moeten doen, daar de dominante cultuur deze herinneringen als aanval opvat. Voor vrouwengeschiedenis betekent dit, dat er weinig successories zijn, veel ervaringen pijnlijk zijn en niet worden herinnerd.

Daarnaast geldt het herinnerde verledenverleden als identiteit, wat tot stereotypevorming leidt: zo heerst nog steeds het beeld van de tuinbroek-feministe, de marxiste of het slachtoffer. Maria Grever moest aan het eind van haar verhaal dan ook constateren dat twintig jaar na dato de stereotyperingen ten aanzien van vrouwengeschiedenis nog sterk zijn: er verschijnt veel en gedegen onderzoek

en vrouwen hebben een sterkere positie in het onderwijs dan voorheen, maar vragen als 'waarom vrouwengeschiedenis, er is toch ook geen mannengeschiedenis' worden de spreekster nog vaak gesteld.

Tijdens de discussie bleef de vraag naar voren komen, of er nu wel of geen sprake was van verandering en verbetering ten aanzien van de beeldvorming rond het vak vrouwengeschiedenis. En hoe om te gaan met negatieve reacties? Het publiek was en beleef verdeeld over deze vragen.

Het was een interessante dag, maar één ding bleef duidelijk: hoeveel er na twintig jaar ook was bereikt, alleen leden van de 'subcultuur' vrouwenstudies haalden herinneringen op.

Lizzy Jongma studeert Cultuur- en Mentaliteitsgeschiedenis, specialisatie Vrouwengeschiedenis, aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Zo heerst nog steeds het beeld van de tuinbroek-feministe, de marxiste of het slachtoffer

Negentiende-eeuws feminisme boeiend beschreven

Julie Houben

Mineke Bosch e.a.
FEMINISME EN VERBEELDING.
JAARBOEK VOOR VROUWENGESCHIEDENIS 14.
Stichting Beheer IISG, Amsterdam 1994. 208 blz., f 34,50

Het thema van het veertiende Jaarboek luidt 'feminisme en verbeelding'. Dit is een wel erg breed thema. Zoals de redactie in het Redactioneel terecht opmerkt is vrouwen-geschiedenis tenslotte de feministische verbeelding van geschiedschrijving. De opdracht aan de onderzoek(st)ers was concreter: 'utopische representaties van andere mannen, andere vrouwen en andere sekseverhoudingen in kaart brengen'. Het resultaat is een mooie blik op, zoals de redactie schrijft, 'de bronnen of misschien zelfs de voorwaarden voor het bestaan van een georganiseerde vrouwenbeweging' (p.8). In zeven artikelen van zeer uiteenlopende aard wordt beschreven hoe men eind vorige eeuw op allerlei terreinen tornde aan de traditionele sekseverhoudingen.

In 'Een lichtstraal over de graven' beschrijft Douwe Draaisma de spiritistische praktijk van Elise van Calcar. De aardse realiteit is volstrekt anders dan het utopische Zomerland, van waaruit overledenen 'communicaties' sturen. Vrouwen worden uitgesloten van reguliere loopbanen in wetenschap, politiek en kerk. Draaisma stelt in zijn artikel dat Elise van Calcar met het spiritisme een gemeenschap creëerde waarin vrouwen wél die posities konden bekleden die hun in de officiële instituties ontzegd werden. Ik word er op basis van Draaisma's betoog niet geheel van overtuigd dat de woede over die uitsluiting ook daadwerkelijk bij Van Calcar leefde. Ook vind ik niet zo veel terug van de link met haar ideeën over sekseverhoudingen, zoals Draaisma in zijn inleiding belooft. Dat het spiritisme vrouwen de mogelijkheid gaf zich toch te doen gelden op bovengenoemde terreinen toont hij wel overtuigend aan.

Sprookjes

Saskia Poldervaart beschrijft de kolonie Westerbro, die in 1903 door Margaretha Meijboom gesticht wordt. Meijboom brengt haar utopie in de praktijk: ze bestiert de kolonie volgens het coöperatieve ideaal van samenwerking tussen de klassen, maar voegt hier een feministische dimensie aan toe. In tegenstelling tot Frederik van Eeden, oprichter van de kolonie Walden, die vrouwen zelfs niet meetelt als lid van de gemeenschap, trekt zij deze samenwerking door naar samenwerking tussen de seksen, en wil zij dat iedereen economisch zelfstandig is.

Wilhelmina Drucker doet met haar sprookjes in het blad *Evolutie* eigenlijk hetzelfde als Meijboom: zij verkondigt een gemeenschapsideaal dat niet alleen de klassentegenstellingen wil opheffen, maar ook de sekse-ongelijkheid. De canon wil dat de Kroniek, de spreekbuis van de mannen van

Negentig, nu beschouwd wordt als de bron waarin ideeën over maatschappijhervorming, zoals die in het *Fin de Siècle* leefden, in de vorm van een gemeenschapsideaal verkondigd werden. Marianne Braun toont met haar artikel mijns inziens overtuigend aan dat de geschiedschrijving wederom ten onrechte de mannelijke visie als 'algemene visie' heeft overgenomen. Het meer consequente, want echt algemene gemeenschapsideaal, vertolkt in *Evolutie*, is tot dusverre genegeerd.

Levensverzekering

Hans Moors stelt in 'Vrijdenkers over vrouwen' dat deze beweging een belangrijke rol speelde in de overdracht van maatschappijkritische opvattingen over sekseverschillen. De vrouw als maatschappelijk individu, principieel gelijk aan de man, maakte sinds eind jaren 1870 nadrukkelijk deel uit van de 'vrije gedachte'. Deze visie op sekseverhoudingen hebben velen meegenomen in de partijpolitiek zoals die rond de eeuwwisseling vorm kreeg, aldus Moors.

Klasien Horstman heeft de 'representatie van andere vrouwen' weer in een heel andere sector van de maatschappij gevonden: het levensverzekeringsbedrijf. Het winstmotief was, zo con-

Zoo houden vele Leidensche dames tegenwoordig jour

De Amsterdanner, 20 april 1913, 5.

De Suffragette voor een beroemden
 Torino (Jugend)

— Jammer, ik kom te laat. Een geestverwante is me vóór geweest.

DE WELKEST STADEN DER SUFFRAGETTES
 178. HOE HET 'S' STANDAARD DE MAATSCHAPPELIJKE WEG TOEGEEFT EN HOE HET
 BUREAUCRAAT VOOR DE WEG

(foto links) *De Amsterdanner*, 29 maart 1914, 11. (foto rechts) *De Amsterdanner*, 3 augustus 1913, 5.

cludeert zij, verantwoordelijk voor een feministisch vrouwbeeld. Vrouwen werden aangesproken als zelfstandige individuen die door middel van een levensverzekering economische zelfstandigheid konden waarborgen. Deze conclusie moet wel enigszins gerelativeerd worden. Van werkelijk feminisme was absoluut geen sprake. De twee feministische inspectrices Hylkema-Couperus en Fleischman stuitten slechts op weerstand wanneer ze maatregelen wilden doorvoeren die bedoeld waren om de sekse-ongelijkheid weg te nemen. Ook het beeld van de ideale verzekeringsagente was dat van de traditionele vrouwelijke vrouw, aldus Horstman. Bovendien constateert zij dat vrouwen noch erg te porren waren voor het afsluiten van een verzekering, noch om het bedrijf als arbeidsveld te betreden. Ik vraag me dan ook sterk af of 'het bedrijf' werkelijk heeft bijgedragen tot de 'verspreiding en inburgering van feministische opvattingen'. (p. 122)

Heftige tantes

Een ander artikel waarin feminisme in ieder geval niet expliciet een rol speelt is 'Het luchtkasteel van Catharina Alberdingk Thijm' door Ulla Jansz. In de brochure 'Een Volkshuis' uit 1989 wordt een huis gepresenteerd met collectieve voorzieningen. Het doel is de werkende vrouw van haar dubbele taak te ontheffen. Hoewel de opzet feministisch is, spreekt de bedenker zich nergens uit over een streven naar andere sekseverhoudingen aldus Jansz. Het gaat haar puur om praktische oplossingen voor concrete problemen. Jammer dat er met geen woord gerept wordt over hoe het afliep met het 'luchtkasteel'.

De enige die de verbeelding letterlijk heeft genomen is Marianne van der Klein. Zij nam karikaturen over de Engelse suffragettes in De Amsterdammer onder de loep. Een boeiend en helder geschreven stuk, waarmee zij de kracht van beeldmateriaal als historische bron aantoonde. Van der Klein laat zien hoe de Nederlandse vrouwenkiesrechtbeweging door het plaatsen van bepaalde karikaturen over de Engelse suffragettes een eigen identiteit schiep in oppositie tegen deze Britse 'heftige tantes'.

Volgens sommige historici zijn vrouwenhistoricae ook nog steeds heftige tantes, die geen echte wetenschap bedrijven. Mineke Bosch en Eloë Kingma beschrijven in een sterke recensie-analyse het misverstand dat bij deze critici leeft. Dit Jaarboek heeft wat mij betreft weer een aantal wetenschappelijke, en bovendien zeer lezenswaardige artikelen opgeleverd.

Julie Houben is afgestudeerd in vrouwenstudies en cultuurgeschiedenis van de twintigste eeuw

De Amsterdammer, 14 april 1912, 5.

HISTORICA

Ja, ik word vvg-lid en ontvang automatisch HISTORICA

met ingang van het volgende nummer

Contributie 1995*

A f. 32,50 (studentlid, ovv collegekaartnummer)

B f. 47,50

Naam

Adres

Postcode Plaats

Stuur deze bon of een briefkaart naar: VVG, postbus 17185, 1001 JD Amsterdam, of bel naar redactie Historica, telefoon 071-215873.

* Omcirkel wat van toepassing is

b o e k b e s p r e k i n g e n

surplus

- Bevat boekrecensies, interviews, columnis, essays en oorspronkelijk werk
- Verschijnt tweemaandelijks
- Naast algemene nummers geeft Surplus themanummers en landenspecials uit.

Themanummers over:

- Lezen
- Nederlandse toneelschrijfters
- Joodse schrijfters van de tweede generatie
- Vrouwen & travestie
- Oorlog en overleven
- Dochters en vaders
- Geweld

Landenspecials over Spaanse, Duitse, Tsjechische, Zuidafrikaanse, Caribische en Italiaanse schrijfters

- Losse nummers zijn verkrijgbaar in de boekhandel à f 5,75/Bfr 115
- Abonnementen: f 33,-/Bfr 660
- Nummers tot jaargang 8 kunnen worden besteld door overmaking van een gereduceerd tarief à f 6,- (incl. porto).
- Voor nummers uit jaargang 8 en 9 maakt u f 8,50 (incl. porto) over.
- Indexen zijn op aanvraag verkrijgbaar

Voor informatie, bestellingen en abonnementen:

Surplus
postbus 16572
1001 RB Amsterdam
020-6207767
glo 5111206

Antiquariaat LORELEI
Prinsengracht 495
1016 HR Amsterdam
tel. 020-6234308/6629884
open: wo. t/m vrij. 12-18 uur
zat. 12-17 uur

in- en verkoop van
**antiquarische en tweedehands
boeken van en over vrouwen**

alle onderwerpen - alle talen - 17e eeuw tot heden
(vrouwenstudies - geschiedenis - romans - auto/biografieën)
catalogus op aanvraag - boekenzoekdienst - mailservice

Moet het persoonlijke politiek zijn?

Vilan van de Loo

Mieke Aerts

MOET HET PERSOONLIJKE POLITIEK ZIJN?

historisch onderzoek naar katholieke juffrouwen

De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie.

Van Marga Klompé tot Jacqueline Hillen.

Sua, Amsterdam (dissertatie), 1995. 238 blz., f38.50.

"Jaren geleden heb ik samen met anderen onderzoek gedaan naar vrouwenorganisaties in de jaren twintig en dertig in Nederland. Het was een onderzoek naar hun reacties op het opkomend fascisme. Toen stuitte ik op De Sleutelbos en die viel mij op omdat ze de enige club was die zich inzette voor het 'bestaansrecht' van de ongehuwde vrouw. Dat was heel bijzonder, want katholieke vrouwen hebben niet echt voorop gelopen met hun ideeën over vrouwenemancipatie. Vervolgens werd in 1956 een katholieke vrouw, Marga Klompé, onze eerste vrouwelijke minister en zie je weer die paradox. Daarnaast waren er voldoende aanwijzingen om te denken dat de katholieke vrouwenorganisaties voor een onderzoek naar de politiek van het persoonlijke, belangrijk zouden zijn."¹

Aan het woord is Mieke Aerts, over haar proefschrift *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie. Van Marga Klompé tot Jacqueline Hillen*. Haar fascinatie voor het katholieke juffrouwschap maakt ze in dit boek meer dan invoelbaar. Het grote feministische uitgangspunt dat het persoonlijke ook politiek moest zijn, en vice versa, is voor Aerts een leidraad geweest bij haar onderzoek naar katholieke vrouwenorganisaties en personen. Het meest aansprekend is haar biografische verhaal over Marga Klompé, ongetrouwd, katholiek en de eerste vrouw op een ministerspost.

Klompé zelf wiep zich bepaald niet op als boegbeeld van de katholieke vrouwenbeweging. In de eerste plaats zag ze zichzelf als politica, die het landsbelang diende. Pas in tweede instantie had ze een verantwoordelijkheid tegenover de kerk. Haar vrouw-zijn speelde naar haar idee niet mee: "Sommigen op het ministerie moesten even wennen aan het feit dat ze een vrouw tot baas kregen. Na een week was dat voorbij. In de ministerraad had ik evenmin moeilijkheden. Ik heb nooit gewild dat mijn collega's me ontzagen omdat ik een vrouw was." Paradoxaal genoeg ligt haar uitzonderlijkheid nu juist in het feit dat ze wel een katholieke vrouwelijke politicus was. Had ze 'de zaak' moeten dienen door zich wel als zodanig te profileren? Mieke Aerts wil geen ultieme waarheid hierover verkondigen, maar wijzen op de problematiek van deze situatie.

Katholiek Vrouwendispuut en de Sleutelbos

Een dergelijke paradox wijst Aerts ook aan bij de twee organisaties die ze onderzocht. In het Katholiek Vrouwendispuut had na de Tweede Wereldoorlog zich een aantal vooraan-

staande katholieke vrouwen verzameld. Onder hen bevonden zich Anna de Waal (de eerste vrouwelijke staatssecretaris) en Marga Klompé. De functie van het dispuut was 'zuiver staatkundig': het stond ergens tussen de actieve politiek en de katholieke vrouwenbeweging in en wilde vanaf die plaats politieke problemen bestuderen en bespreken. Indirect probeerde het dispuut wel invloed op de regering uit te oefenen, via studieweekenden en participatie van leden in relevante KVP-commissies. Het grootste deel van de bestuursters bestond uit ongehuwde katholieke vrouwen, maar dat waren geen officiële voorwaarden tot toetreding of kernpunten van gesprek. Aerts plaatst deze organisatie in de traditie van katholiek juffrouwschap, net als De Sleutelbos.

Werden de meeste katholieke vrouwenorganisaties van voor de oorlog als a-politiek beschouwd, De Sleutelbos is daarin de uitzondering. Als enige publiceerde zij bijvoorbeeld in 1983 een *Open Brief* als protest tegen het wetsontwerp-Romme, dat beroepsarbeid van getrouwde vrouwen wilde verbieden. Naast deze actie zette De Sleutelbos zich voornamelijk in voor de belangen van vrouwen die - net als de leden-ongetrouwd en katholiek waren. Was het persoonlijke wel politiek? Kennelijk. De Sleutelbos voelde het als een gemis dat de traditionele katholieke vrouwenorganisaties geen nadrukkelijke plaats inruimden voor de ongetrouwde vrouwen onder hen. Haar officiële doel was 'zich inzetten voor 't bestaansrecht der ongehuwde vrouwelijke leek.' Tot het einde van haar bestaan in 1946 zou zij onder andere een aantal brochures uitgeven waarin sociaal-politieke kwesties vanuit haar perspectief aan de orde werd gesteld. De Sleutelbos was veel minder groot dan het dispuut, in feite was het een klein informeel vriendinnennetwerk dat onder één naam oprad. De buitenwereld had daardoor de indruk met een grote en daardoor gezaghebbende kring vrouwen van doen te hebben en luisterde vaak naar wat zij te zeggen had. Initiatiefneemster en 'grote vrouw' achter De Sleutelbos was Jacqueline Hillen. In tegenstelling tot Marga Klompé is over haar maar weinig bekend. Toch lijken zij beiden hun imago beïnvloed te hebben: Klompé door haar zelfbeeld te laten domineren in interviews, Hillen voornamelijk door terughoudendheid.

Zowel in de biografische gedeelten als in de organisatiegeschiedenissen toont Mieke Aerts stukjes van een puzzel, die soms wel en soms niet passen. Marga Klompé was uitzonderlijk als katholieke vrouwelijke minister, of ze dat nu wel of niet wilde. Dat er een traditie van katholiek juffrouwschap bestaat en mogelijk nog bestaat, heeft zij overtuigend aangetoond. Daarmee is het een belangrijk en ook een fascinerend boek geworden, dat bij herlezing wint aan overtuigingskracht. Wat is het alleen pijnlijk, om te moeten constateren dat na de juichende berichten over de eerste vrouwelijke minister er nog maar zo weinig bij gekomen zijn.

Vilan van de Loo is neerlandica. Momenteel doet zij onderzoek naar Tesselschade-Arbeid Adelt en is redactrice van Historica.

¹ Citaat uit Hinke Piersma: "De katholieke traditie van het juffrouwschap". In: *Savante* winter 1994, pp. 12-13.

Régine Pernoud

DE VROUW TEN TIJDE VAN DE KRUISTOCHTEN

Conserve, Schoorl, 1994. 331 blz., f 65,00.

Vrouwengrillen en mannenstreken in het Heilige Land

In *De vrouw ten tijde van de kruistochten* beschrijft Régine Pernoud de lotgevallen van vrouwen tijdens de verschillende kruistochten vanaf het eind van de elfde eeuw tot het eind van de vijftiende eeuw. De geschiedenis van de afstammelingen van de vroegste kruisvaarders die zich in het Heilige Land hadden gevestigd vormt een groot deel van het boek. De titel van het laatste boek van de Franse historica dekt echter niet geheel de lading van het werk. Zeker, het wel en wee van de vrouw ten tijde van de kruistocht komt ruimschoots aan bod, maar om te stellen dat de positie van de vrouw ten tijde van de kruistocht in al haar aspecten duidelijk is neergezet, is te veel gezegd.

Kuisheidsgordel

Reeds in het begin van het boek rekent Pernoud af met het wijdverbreide misverstand dat vrouwen van kruistochtaarders, inclusief kuisheidsgordel, in het Westen achterbleven terwijl hun mannen op avontuur gingen. Vrouwen, ja zelfs hele gezinnen namen het kruis aan en ondernamen de vaak gevaarlijke tocht naar het Heilige Land. Met deze opmerking kijkt Pernoud zich van de taak een beschrijving van het leven van de achtergebleven vrouwen te geven en dat is jammer. Daarentegen richt zij zich vrijwel exclusief op de vrouwen (en mannen) die zelf naar het Heilige Land trokken of daar bivakeerden en die, in positieve of negatieve zin, iets hebben bijgedragen aan dit tijdperk.

Van koningin tot kloosterling

Een scala aan vrouwen passeert de revue in Pernoud's boek. Vrouwen van hoog tot laag, van bekend tot minder bekend en van koningin tot kloosterling komen aan de orde in dit boek. Het verschil tussen de laatste twee categorieën werd soms heel letterlijk beslecht doordat menig adellijke vrouw in het Heilige Land besloot in het klooster te treden. Niettemin ligt de nadruk wat meer op de belevenissen van adellijke dames. Zo worden de lotgevallen van Eleonora van Aquitanië, die als eerste en laatste koningin een pelgrimstocht naar het Heilige Land zou maken, breed uitgemeten. Door een tactische fout van Eleonora tijdens de tocht, verliezen zij en haar man Lodewijk heel wat manschappen. Deze fout zou later onder

meer een voedingsbodem vormen voor onenigheid tussen de twee koninklijke echtelieden. Uiteindelijk kozen zij er voor gescheiden te leven. Dit is slechts één voorbeeld van de vaak uitgebreide verhalings van het persoonlijk lief en leed van de diverse edelen die het Heilige Land aandeden of zich daar vestigden. Menig soap-schrijver kan inspiratie opdoen uit al de vrouwengrillen en mannenstreken die Pernoud met verve beschrijft. Gelukkig blijft het niet bij het beschrijven van allerlei intriges en komt ook, het zij in mindere mate, het dagelijks leven van vrouwen (en mannen) die zich in het Heilige Land hadden gevestigd aan bod. Alsmede de, al dan niet geweldadige, contacten tussen de christelijke kruisvaarders en de mohamedanen. Een heel aardig voorbeeld hiervan lezen we in de passage waarin de visie van de mohamedanen op de vrouw wordt beschreven. Met name de vrijheid die de Westerse vrouw in hun ogen genoot, vormde een bron van ergenis. Ter ondersteuning van haar verhaal, citeert Pernoud veelvuldig uit bronnen die varieëren van het werk van de bekende middeleeuwse kroniekschrijver Willem van Tyrus en de kroniek van de Byzantijnse prinses Anna Comemna tot het cartularium van het kapittel van het Heilige Graf in Jeruzalem.

Chronologie versus thema

Het boek pakt, na het inleidende hoofdstuk, de chronologische draad op aan het eind van de elfde eeuw, om deze eind vijftiende eeuw weer naar te leggen. Helaas ontbeert het boek juist door deze keuze voor een beschrijving in chronologische volgorde een duidelijke structuur en het bewijst maar weer eens dat een chronologische aanpak niet per definitie de meest ideale is. Juist in de beschrijving van een zo ingewikkelde periode als die van de kruistochten, had een meer thematische aanpak naar mijn mening verhelderend gewerkt.

Breed publiek

Pernoud heeft met dit boek duidelijk een breed publiek voor ogen gehad. Niet alleen haar, doorgaans vlotte, schrijfstijl en de naar mijn smaak te uitgebreid beschreven liefdesperikelen, duiden daar op, ook het beperkt aantal (voet)noten doet het een en ander vermoeden. Dit heeft zijn voordelen, het boek leest voor een ieder 'lekker weg', maar ook zijn nadelen; mensen die benieuwd zijn waar Pernoud haar gegevens precies aan ontleent, zullen het veelal moeten doen met de beknopte bibliografie achter in het boek. Pluspunt aan deze bibliografie is echter wel de vermelding van de bronedities waar Pernoud voortdurend uit citeert. Rest tot

slot de vraag wat wij wijzer worden van het lezen van dit boek. Wie een volledig verslag van de positie van de vrouw ten tijde van kruistochten verwacht, komt wellicht bedrogen uit. Wie echter in meer algemene zin geïnteresseerd is in het onderwerp, heeft met dit boek een prima en vooral goed leesbaar werk in handen.

Nicole Vos

Nicole Vos van Avezathe studeert Geschiedenis in Leiden, met als hoofdvak Middeleeuwse Geschiedenis.

Jan van Herwaarden ed.

JOAN OF ARC.

REALITY AND MYTH.

Verloren, Hilversum, 1994. 127 blz., f 25,00

A Gender Myth

Joan of Arc became a historical figure when she left her peasant life in the village of Domremy to move onto the center stage of the Hundred Years' War. Clad in the shining white armour of a knight and riding under the banner of Jhesus Maria, the young woman fulfilled the mission entrusted to her by the holy voices of the Archangel Michael, Saint Catherine and Saint Margaret. The success of this cross-dressing social-climber was short-lived: after helping Charles VII to his crown, Joan was captured by the Burgundians, extradited to the English, and burned by the Inquisition just three years after leaving Domremy in 1429. Since her death her fame has never lessened. In the Renaissance she was lauded as an Amazon, Shakespeare decried her as a witch, and the Church that once condemned her now honors her as a saint. The historical figure of Joan of Arc has provoked so much commemoration and flights of imagination that it might be

Joan of Arc: A gender myth

The Maid of Orleans and Justice (Marian de France, 1522) from the book 'The Maid of Orleans' by Jean de Dinteville, Paris: Bibliothèque Nationale.

impossible or even foolhardy to ignore the myth in favor of the reality; *Joan of Arc. Reality and Myth* offers a balance of historical study of Joan in her own contemporary times and of the various Joans that lived on in posterity. As such it follows in the tradition of the major study of Joan of Arc published by one of the contributors, Marina Warner, in 1980. The papers here collected were first presented on occasion of Warner's appointment to the Tinbergen chair at Erasmus University in Rotterdam.

In 'Joan of Arc: A Gender Myth' Warner reviews the aspects of witchcraft and cross-dressing in Joan of Arc's history. She examines how fears of witchcraft contributed to the contemporary understanding of Joan, and, interestingly, how Joan's choice for male attire, which was initially one of the two main reasons for the Church to burn her at the stake, became in later times a strong argument for her sanctity. The contributions by the Dutch contingent are no less interesting.

Dick de Boer's contribution, "The historical actuality of a fascination", functions as an introduction to the themes discussed in later chapters, with as a frame the Joan of Arc story in a comic book. De Boer highlights the complex tangle of history and fiction in the stories told about Joan of Arc. He argues that artistic interpretations of history, felt by many historians as a threat, should instead be used to gauge the appeal of history for contemporaries, i.e. the historian's potential audience.

The political intricacies of the Hundred Years War and the role of Jehanne la Pucelle in them are handled by Jan van Herwaarden. Although medieval court politics are rarely easy to fathom, Van Herwaarden ably clarifies the motives of the various court factions and protagonists around Joan.

Dick Berents' contribution discusses a topic no less perplexing than medieval court stratagems, the appearance of the false Joan five years after the death of Joan. This impostor turned up with Joan's own brothers at her side and claimed to be the Maid of France, with success. It seems the policy was better safe than sorry: the city of Orleans, for instance, richly rewarded the impostor and continued the masses for the salvation of Joan's soul.

This collection of articles gives the reader an enjoyable introduction to the reality and myth of Joan of Arc. Will the scholar of women's history be satisfied? I am for one. Warner's "A gender myth" will start anybody sighing for more time to delve into the material herself, and the articles by the Dutch medievalists free Joan from gender

constraints and iron-clad images to set her back cantering over fields in shining white armour. There is nothing like history to fuel the imagination.

Anja Petrakopoulos

Anja Petrakopoulos is an historian. In September she will begin research for her dissertation on the literary construction of gender in medieval historiography as an oio in Groningen.

Annelies van Heijst en Marjet Derks (red.)

**TERRA INCOGNITA
HISTORISCH ONDERZOEK
NAAR KATHOLICISME EN
VROUWELIJKHEID**

Kok Agora, Kampen, 1994. 210 blz., f 35,00

Spelen met godsvrucht en gender

Terra Incognita is geen originele titel voor een publikatie, wel maakt hij nieuwsgierig naar het 'onverkende gebied' van katholicisme, vrouwen en vrouwelijkheid. De redactie wijst op enkele bewzaren die aan de titel van de bundel kleven. Het gaat er namelijk niet om onbekende gebieden op de historische kaart in te vullen met vrouwen. Immers dé kaart en hét verleden bestaan niet. Bovendien is het onmogelijk om een eenduidig beeld te geven van katholicisme en vrouwelijkheid. Het is juist van belang om oog te houden voor de dubbelzinnige verhouding van vrouwen tot het heersende christelijke 'vertoog'. De auteurs van de bundel proberen daarom de dynamiek te laten zien waarmee vrouwen zich in een heersend cultuurpatroon inpasten én manieren zochten om zich aan dit cultuurpatroon te onttrekken.

Nog een kanttekening van de redactie bij de term 'terra incognita' is dat het historisch landschap helemaal niet leeg is, maar bezaaid is met ideologisch beladen mijnen. Deze moeten door de geschiedschrijver eerst worden weggeveegd door onder andere het herinterpreteren van bronnen.

Met deze taak hebben zeven wetenschappers uit verschillende disciplines en met zeer uiteenlopende onderwerpen een bijdragen geleverd aan de bundel. Zo schrijft Marit Monteiro over geestelijke maagden uit de vroegmoderne tijd en gaat Mirjam de Baar in op de zeventiende-eeuwse Antoinette Bourignon. Marjet Derks rekent in haar bijdrage over Catharina Alberdingk Thijm af met het idee dat feminisme en katholicisme elkaar uitsluiten. Voorts gaat de sociologe Annemieke van Drenth in op twintigste-eeuwse Philipsmeisjes en behan-

Catharina Alberdingk Thijm

delt José Eijt de zorg voor zwakzinnige meisjes tussen 1924 en 1955 door de Zusters uit de Choorstraat. Een heel prikkelend artikel vond ik de bijdrage van mediëviste Eloë Kingma over gender-bendig in twaalfde-eeuwse commentaren op het Hooglied. Het aantasten van de zekerheid dat mannen mannen zijn en vrouwen vrouwen, wordt wel gezien als een typisch fenomeen voor de postmoderne maatschappij. Kingma betoogt dat toch ook een vorm van gender-bending te vinden is bij twaalfde-eeuwse monniken. De auteur maakt hierbij een vergelijking tussen twintigste-eeuwse popartiesten en monniken uit de twaalfde eeuw. Een vergelijking met het dandyisme uit de negentiende eeuw was hier wellicht passend geweest. Zo lijkt het erop dat gender-bending iets is van alle tijden, want monniken, dandy's en Madonna, ze overschrijden het allen het alledaagse.¹ Hoe divers de artikelen ook mogen zijn, ze worden omkaderd door een goede inleidende theoretische beschouwing van Derks en Van Heijst. Zij laten zien hoe je kunt 'spelen' met de begrippen godsvrucht en gender, presenteren nieuwe begrippen en doen suggesties voor nieuw onderzoek. Mocht je onderzoek willen doen naar katholicisme en vrouwelijkheid, dan biedt de bundel uiteenlopende voorbeelden van hoe je theoretische begrippen kunt operationaliseren. Maar je bent gewaarschuwd voor de mijnen!

Gerda Mijnhart

Gerda Mijnhart is doctoraal student Sociale Geschiedenis Minderheden aan de Rijksuniversiteit Leiden.

1. Zie bijvoorbeeld A. Hielkema (e.a.) 'De Dandy' - *Of de overschrijding van het alledaagse* (Meppel 1989).

**Claudia Schoppmann
IK LIET MIJN HAAR GROEIEN
EN GING JURKEN DRAGEN.
LEVENVERHALEN VAN
LESBISCHE VROUWEN IN HET
'DERDE RIJK.'**

*Schorer Amsterdam 1995. 168 blz.,
f 34,50.*

**Lesbische vrouwen in
het Derde Rijk**

Er zijn boeken die zo boeiend zijn dat ze de lezer/es meeslepen, ondanks het feit dat de inhoud schokt en afkeer wekt. *Ik liet mijn haar groeien en ging jurken dragen* is zo'n boek.

De Duitse historica Claudia Schoppman beschrijft hierin de moeilijke situatie van lesbische vrouwen ten tijde van het opkomende nazi-regime in Duitsland. Haar inleidend essay is tegelijkertijd theorievorming en toelichting op de tien levensverhalen die daarop volgen.

Dat homoseksuele mannen voor hun 'zedemisdrif' in concentratiekampen werden opgesloten mag genoegzaam bekend worden geacht. Bijna iedereen heeft wel foto's gezien van mannelijke gevangenen met rose driehoeken. Vrouwen met een rose driehoek zijn zeldzaam. De meesten kregen een rode driehoek, als teken van hun politieke misdaad. Toch vormden ook zij in de ogen van de nazi's een gevaar voor de staat.

Homoseksualiteit moest volgens de nazistische ideologie uitgeroeid worden. Het 'Herrenras' diende immers uitgebreid te worden en daar moest iedere nationaal voelende burger aan willen bijdragen. Mannen die hun zaad aan elkaar verspilden, hoorden niet thuis in de nieuwe volksgemeenschap. Voor vrouwen lag de zaak anders. Het gewenste kindertal werd strikt genomen niet in gevaar gebracht door vrouwelijke homoseksualiteit. Bovendien baseerde de nationaal-socialisten zich op de eeuwenoude patriarchale traditie waarin de seksuele identiteit van vrouwen afhankelijk is van mannen.

Dit wilde evenwel niet zeggen dat lesbische vrouwen niets te duchten hadden. Het gevaar was groot. Om voor de hand liggende redenen voldeden deze vrouwen minder vaak aan het politieke ideaal dat hen tot echtgenote en moeder wilde maken. Door hun afwijkende normen werden ze een bedreiging voor de staat. Wat voorheen gewoon kon zijn, zeker in het bruisende vooroorlogse Berlijn, werd nu verdacht. Samenwonen met een vriendin, gearmd lopen en kortgeknipt haar vroegen op een negatieve manier de aandacht.

Veel vrouwen zochten en vonden manieren om te overleven. Onderduiken in de hoop dat het een goed adres was, schijnhuwelijken (soms met mannelijke

homoseksuelen) en uiterlijke aanpassingen werden het meest gezocht. Toch waren daarmee niet alle moeilijkheden voorbij. Eén van de vrouwen vertelt dat ze met haar vriendin met een vriendenpaar is gaan samenwonen, om de heteroseksuele schijn op te houden.

Maar daarmee voldeden we nog niet voldoende aan de "geboden van de nieuwe tijd". Opnieuw kwam de huismeester met zijn partijinsigne ons vertellen: "Hokken, dat kan niet hoor, dat is niet in de zin van de Führer". Terwijl het geen kwaaië man was, gewoon een aardige Berlijner. Maar als dié al zo praatte... Dus besloten wij, twee vrouwen, om met onze twee vrienden te trouwen. Maar dat stortte ons in nieuwe problemen. Het kostte mij in elke geval veel tijd om eraan te wennen dat iemand mij vroeg, hoe het met mijn man ging. "Hoezo?" zei ik dan. En pas dan bedacht ik dat ik mezelf vermomde met een huwelijk.

Het moet ongelofelijk moeilijk geweest zijn om dit boek te schrijven. Claudia Schoppman vertelt in enkele alinea's iets over de beperktheid van dossiers en de terughoudendheid van informantes. Dat het haar toch gelukt is om deze verhalen op te tekenen, is om meer dan één reden gelukkig. Het boek vult een leemte in de geschiedschrijving van lesbische vrouwen en de Tweede Wereldoorlog. Doordat Schoppmann in staat was om namen en foto's op te nemen, wordt dit boek tegelijkertijd een document humain, maar niet van 'de lesbische vrouw', daarvoor zijn de geportretteerden te verschillend. Zonder meer is dit een gedegen boek en daarmee is het in de reeks in elkaar geflanste herdenkingsboeken een prettige en gunstige uitzondering.

Vilan van de Loo

Vilan van de Loo is neerlandica. Momenteel doet zij onderzoek naar Tesselschade-Arbeid Adelt en is redactrice van Historica.

**Renée in t Veld
UIT LIEFDE VOOR DE FÜHRER.
VROUWEN VAN HET DERDE RIJK.
Walburg Pers, Zutphen, 1995. blz.**

Foute vrouwen

Wat brengt een vrouw ertoe, om haar zes kinderen om het leven te brengen? Dat is één van de weinige vragen die in dit boek gesteld worden. De tekst op de achterflap beweert nog dat er een antwoord wordt gegeven op vragen als "Wie waren zij, hoe steunden zij het Derde Rijk en wat gebeurde er met hen

tijdens en na de oorlog?" Waarom de auteur zich dit afvroeg, blijft ongewis; dat is niet erg, want namen als Eva Braun, Magda Goebbels, Winifred Wagner, de zwarte weduwe uit Velp en de onvermijdelijke Leni Riefenstahl spreken voor zichzelf, en verkoopcijfers ook, moet de uitgever gedacht hebben.

Welnu, wat bezielde Magda, vrouw van Hitlers propagandaman Joseph Goebbels, om haar kinderen met zich de dood in te slepen, in die laatste dagen van het Reich? Persoonlijk zal het mij worst wezen, want die zes waren nu niet bepaald de eerste bloedjes die ten prooi vielen aan de krankzinnigheid van de nazi's; enkele miljoenen waren hen voorgegaan.

Verklaar dat eerst maar eens, denk ik dan. Op zich zijn levensgeschiedenissen als poging tot opheldering van het ongelofelijke (Tweede Wereldoorlog) zowel als het vertrouwde verleden (eerste feministische golf) aantrekkelijk en van groot belang - maar dan met een fatsoenlijke vraagstelling, dito notenapparaat en dito literatuurlijst.

Zoals "*Uit liefde voor de Führer*" (Hitler moet toch echt een heel bijzondere man zijn geweest!) nu geschreven is, deugt het in wetenschappelijk opzicht voor geen cent, en moreel al evenmin - waardoor het ook als journalistiek produkt faalt. In t Veld doet af en toe een doorzichtige poging om te laten zien dat zij toch ook vindt dat deze vrouwen fout waren. Zij vindt het "des te teleurstellender" dat Henriette von Schirach, dochter van Hitlers fotograaf Heinrich Hoffman, zo weinig realiteitszin toont dat zij in 1980 nog een boekje over de "medemenselijke, gemoedelijke" Führer publiceert. Dat haalt je de koekoek. Eens fout, altijd fout, toch? Of waren we nu net terug aan het komen van die zwart-wit visie van goed en fout, vervolgens en slachtoffers, juist door een meer genuanceerder en creatiever geschiedschrijving, zoals Claudia Koonz's "*Moeders in het vaderland*"¹.

Dit boek is echter doortrokken van pseudo-morele verontwaardiging - hoe komen vrouwen ertoe op nazi's verliefd te worden - hoe komen verpleegsters ertoe om actieve euthanasie op geestelijk gehandicapten te plegen - waarom schamen zij zich niet? Om vervolgens haarfijn te beschrijven hoe die relaties verliepen, en hoe die patiënten stierven. Bah. Bah. Bah.

Henriëtte Lakmaker

Henriëtte Lakmaker is historica en freelance journaliste.

1. C. Koonz, *Moeders in het vaderland. De vrouw en het gezin in Nazi-Duitsland.* Amsterdam 1989.

Boeken in 't kort

**Vrouwen informatie
periodiek**
**INTERNATIONAAL
INFORMATIECENTRUM
EN ARCHIEF VOOR DE
VROUWENBEWEGING**
*Obiplein 4, 1094 RB
Amsterdam.*
Verschijnt 4 x per jaar.
Abonnement f 45,00
Instellingen f 65,00

Deze nieuwe uitgave van het IIAV is een samenbundeling van de periodieken: Signaleringsbulletin, All'erta, De Aanwinstenlijst en de Knipselkrant. De Vrouwen Informatie Periodiek geeft een overzicht van lopend onderzoek en publikaties op het gebied van de positie van vrouwen en vrouwenstudies, ingedeeld in 21 rubrieken. Het biedt ook een overzicht van ontsloten archieven, een selectie van het rijke aanbod van het beeldarchief en een overzicht van de activiteiten en aandachtsvelden van het IIAV. Daarnaast wordt een selectie van kranteknipsels en aankondigingen van evenementen/congressen gepubliceerd.

Denise Chong
**DE DOCHTERS VAN
DE CONCUBINE
PORTRET VAN EEN
VERSCHEURDE FAMILIE**
*Prometheus, Amsterdam, 1995,
f 39,90*

Het levensverhaal van haar grootmoeder is het uitgangspunt geweest voor de geschiedenis van een Chinese familie die leeft aan twee kanten van de aardbol: in een klein plaatsje in Zuid-China en in de rommelige Chinatowns van de Noord-amerikaanse westkust. Deze geschiedenis van ontheemding, vervreemding en onthechting is geschreven aan de hand van brieven, foto's en herinneringen.

**Michel Baud en
Theo Engelen (red.)**
**SAMEN WONEN, SAMEN
WERKEN?**
**VIJF ESSAYS OVER DE
GESCHIEDENIS VAN
ARBEID EN GEZIN**
*Verloren, Hilversum, 1994
f 34,00*

Deze bundel werpt licht op de steeds wisselende relaties tussen de verschillende economische sectoren en gebieden, op de verhouding tussen seksen en generaties en op de positie van migranten en 'minderheidsgroepen'. Twee bestaande historische studievelden worden aan elkaar gekoppeld: de gezinsgeschiedenis en de geschiedenis van veranderende arbeidsverhoudingen. De bijdragen beogen in de eerste plaats de resultaten van de verschillende relevante (inter)nationale debatten te integreren. Daarnaast is het de bedoeling nieuwe wegen van historisch onderzoek aan te geven die het inzicht in processen van veranderende arbeidsverhoudingen in heden en verleden kunnen vergroten. In het nawoord komen de lijnen uit de vijf essays samen. Daar ook worden op basis van de historiografische en probleemstellende bijdragen suggesties gedaan voor verder onderzoek. Daarin kan het concept familie-strategie, dat in elk essay opduikt, goede diensten bewijzen. De bundel wordt besloten met een uitvoerige literatuurlijst.

Liesbeth Bervoets
**OPVOEDEN TOT SOCIALE
VERANTWOORDELIJK-
HEID. DE VERZOENING
VAN WETENSCHAP,
ETHIEK EN SEKSE IN HET
SOCIAAL WERK IN
NEDERLAND ROND DE
EEUWWISELING.**
*Stichting Beheer IISG,
Amsterdam, 1994. f 38,50*

Dit boek laat zien in welk maatschappelijk krachtenveld het

sociaal werk als vrouwenberoep gestalte kreeg.

Dunya Breur
**EEN VERBORGEN HERIN-
NERING. DE TEKENINGEN
VAN AAT BREUR-HIBMA
UIT RAVENSBRÜCK.**
SUN, Nijmegen, 1994. f34,50

Tweede herziene en vermeerderde druk uit 1983

**Margo Brouns, Mieke Verloo
en Marianne Grünell**
**VROUWENSTUDIES IN
DE JAREN NEGENTIG
EEN KENNISMAKING
VANUIT VERSCHILLENDE
DISCIPLINES**
*Couthino B.V. Bussum, 1995
f39,50*

Dit handboek schetst een beeld van de kennis, inzichten en beeldingskracht van vrouwenstudies in de jaren negentig.

Het eerste deel schetst het ontstaan van het vak en behandelt belangrijke noties in een theoretisch kader. Daarop sluiten negen hoofdstukken aan die een concreet thema aanvatten, zoals Lust en Liefde, Over mannelijke en vrouwelijke dingen of Etnocentrisme en waarheid. Blootgelegd wordt ook hoe seksisme en etnocentrisme met elkaar verweven zijn. Aan Politiek, recht en vooruitgang wordt een hoofdstuk gewijd, en aan Arbeid en autonomie. Dat het spreken door vrouwen niet vanzelf spreekt, komt in Taal en subjectiviteit aan de orde. De toegankelijk geschreven hoofdstuktekst wordt verlevendigd door columns met feministische zelfspot en emancipatoire winstpunten en door portretten van Grote Dames uit heden of verleden.

Jan ten Hove
**HET VROUWENHUIS TE
ZWOLLE**
*Waanders Monumenten Reeks,
1995. f 25,00*

Dit boek gedenkt Aleida Greve, die 250 jaar geleden stierf. Deze ongetrouwde, rijke en sociaal voelende vrouw bestemde bij haar dood haar huis in Zwolle tot Vrouwenhuis. Alleenstaande vrouwen met weinig inkomen en van onberispelijk gedrag, konden er tegen een geringe vergoeding

wonen. Aan bod komt de geschiedenis van de bewoners en van het huis zelf, inmiddels gerestaureerd en als museum ingericht. Het boek is fraai geïllustreerd.

Suzette Wyers (samenst.)
**ALS IK WIL KAN IK
DUIKEN**
Thomas Rap, 1995. f23,50

De dagelijkse briefwisseling tussen Claartje van Aals, verpleegster van de joods psychiatrische inrichting Het Apeldoornse Bosch en haar vriendin Aagje Kaagman. In 1943 werd deze inrichting ontruimd door Aus der Fünten. Dertienhonderd patiënten en vijftig personeelsleden werden afgevoerd naar Auschwitz-Birkenau. "Als ik wil kan ik duiken, maar ik voel me verplicht om met de mensen mee te gaan." De hoofdpersoon overleeft haar keuze niet.

**Thérèse van den Heuvel,
Pascale Peters**
**VROUWEN, ARBEID EN
ZORG: EEN GEANNO-
TEERDE BIBLIOGRAFIE**
*Tilburg, University Press, 1994.
f 27,50*

Steeds meer vrouwen trachten betaalde arbeid en zorg met elkaar te combineren, ondanks het feit dat dit niet eenvoudig is. De fricties die daarbij (kunnen) ontstaan en hoe vrouwen deze het hoofd kunnen bieden, vormen het onderwerp van talloze studies. Een aantal hiervan zijn in een bibliografie bijeengebracht. De geannoteerde titels beslaan een periode van ruim tachtig jaar en zijn aanwezig in de Katholieke Universiteit Brabant.

Julia da Lima (red.)
**JUBILEUMBUNDEL
20 JAAR BLIJF VAN MIJN
LIJF**
Jan van Arkel, Utrecht, 1994

Vorig jaar vierde Blijf van Mijn Lijf haar twintigjarig bestaan. Is er veel veranderd? Julia da Lima vraagt aan een aantal auteurs, anno 1994, vanuit heel verschillende perspectieven vrouwen-mishandeling te belichten.

Zonneke Mattheé

Een greep uit recente tijdschriften

In *Historisch Nieuwsblad*, jrg. 3, nr. 6, december 1994, een gesprek met de eerste vrouwelijke hoogleraar in de militaire geschiedenis, Petra Groen (RU Leiden).

In de rubriek 'Ingezonden' een reactie van Lotte van de Pol en een reactie van Francisca de Haan op het feit dat in de Top 50 van 'de meest productieve historici' die *Historisch Nieuwsblad* in aflevering 4, 1994, publiceerde, relatief weinig vrouwelijke historici voorkomen.

In *Journal of Women's History*, vol. 6, no. 3, fall 1994, een artikel van Dyan Elliot over seksuele contacten op heilige plaatsen in de Middeleeuwen ("Sex in holy places. An exploration of a Medieval anxiety") De schrijfster constateert dat vanaf de 11e eeuw een toenemende belangstelling voor 'sacriligious sex' plaatsvond. Verder in deze aflevering een artikel van Gael Graham over 'gender', nationalisme en sociale verandering op Amerikaanse zendingscholen in China in de jaren '20 en een artikel van Judith Weisenfeld over de activiteiten van de YWCA (Young Women's Christian Association) in Harlem,

New York, in de eerste helft van de 20e eeuw. Deze aflevering bevat ook een bibliografie m.b.t. vrouwengeschiedenis van de Middeleeuwen, samengesteld door Margaret Schaus en Susan Mosher Stuard.

In *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* 60, jrg. 15, nr. 4, 1994, een fragment uit het proefschrift van Mieke Aerts, "De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie. Van Marga Klompé tot Jacqueline Hillen". Op 13 oktober 1994 promoveerde Mieke Aerts aan de Universiteit van Amsterdam op een onderzoek waarin de relatie tussen politiek en vrouwelijke identiteit als een onvermijdelijk probleem wordt geschetst.

Ook onder het kopje 'Proefschriftfragmenten' een fragment uit het proefschrift van Maria Grever, "Strijd tegen de stilte. Johanna Naber (1859-1941) en de vrouwenstem in de geschiedenis". Maria Grever promoveerde op dit onderwerp op 14 oktober 1994 aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Verder een recensie van "Rewriting the Victorians: theory, history and the politics of gender"

onder redactie van Linda M. Shires (New York/London 1992).

In *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 20e jrg. nr. 3, augustus 1994, een recensie van het werk van Monique Stavenuiter en Jeannette Dorsman, "Nooit gehuwd, maar niet alleen. Vrijgezelle vrouwen uit de arbeidende klasse in de tweede helft van de negentiende eeuw" (Hilversum 1993).

In *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 107e jrg., nr. 4, 1994, een recensie van het werk van S. Pedersen, "Family, dependence and the origins of the welfare state: Britain and France, 1914-1945" (Cambridge 1994). In dit boek wordt de ontwikkeling van de westerse welvaartsmaatschappij vanuit een genderperspectief beschreven.

In *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 108e jrg., nr. 1, 1995, een recensie van het proefschrift van Saskia Poldervaart, "Tegen conventioneel fatsoen en zekerheid. Het uitdagend feminisme van de Utopisch Socialisten" (Amsterdam 1993) en van het werk van M. Riot-Sarcey (ed.), "De la liberté des femmes. Lettres de dames au Globe (1831-1832)" (Paris 1992).

In de rubriek 'Korte aankondigingen' worden in aflevering 1 ach-

tereenvolgens besproken: Merry E. Wiesner, "Women and gender in early modern Europe" (Cambridge 1993), Lindsay Wilson, "Women and medicine in the French enlightenment. The debate over maladies des femmes" (Baltimore/London 1993) en Judith Schuif, "Een stilzwijgende samenzwering. Lesbische vrouwen in Nederland, 1920-1970" (Amsterdam 1994).

In *Kleio*, 36e jrg., nr. 2, maart 1995, een recensie van Anneke Ribberink van het proefschrift van Maria Grever, "Strijd tegen de stilte. Johanna Naber (1859-1941) en de vrouwenstem in de geschiedenis" (Hilversum 1994).

In *Opzij*, 23e jrg., nr. 5, mei 1995, een extra bijlage over vrouwen, oorlog en bevrijding door Jolande Withuis. Met een verhaal over de Nationale Feestrok en de bedenker ervan, de verzetsstrijdster Mies Boissevain, een overzicht van de expositie van deze feestrokken in het Amsterdamse Rijksmuseum en een interview met illustratrice Atie Siegenbeek van Heukelom, die al in het concentratiekamp gevangenisafere-len borduurde.

Trees Moll

Bijeenkomst lerarenopleiders vrouwengeschie- denis 24 maart j.l.

Op 24 maart j.l. vond de jaarlijkse bijeenkomst plaats van docenten vrouwen-geschiedenis van verschillende tweede-graads lerarenopleidingen. Dit keer was de dag georganiseerd door Maud Leistra en Els Rutten van de Hogeschool van Utrecht. Behalve hiervoor genoemden waren aanwezig Rikkemien Strating (Hogeschool van Amsterdam), Marianne Zewald (Hogeschool Rotterdam e.o.) en ondergetekende (Hogeschool Holland). Janneke Riksen (Chr. Hogeschool Windesheim) kon wegens ziekte niet aanwezig zijn.

Allereerst hebben we onze ongerustheid uitgesproken over de toekomst van onze banen. Een nieuwe bezuinigingsgolf wordt over ons uitgestort of dreigt er aan te komen. Op de Hogeschool van Amsterdam en de Hogeschool van Utrecht zijn de eerste klappen reeds gevallen. De vraag is wat er met vrouwengeschiedenis zal gebeuren als de betreffende docenten verdwijnen. Ook al is vrouwengeschiedenis aan de meeste opleidingen structureel opgenomen in het studieprogramma, het is de vraag of andere docenten bereid zullen zijn dit onderdeel over te nemen.

Na dit sombere begin zijn we met opwekkender zaken aan de slag gegaan. Uitgebreid hebben we onze cursussen vrouwengeschiedenis, waarvan we de beschrijvingen van te voren naar elkaar opgestuurd hadden, besproken. Aan de orde kwam wat we aan de cursussen sinds de bijeenkomst van vorig jaar hebben veranderd, hoe we de cursussen inhoudelijk en organisatorisch aangepakt hebben, op welke wijze een relatie met de Basisvorming is gelegd en op welke problemen we gestuit zijn bij dit alles.

De middag stond in het teken van een lezing. Corrie van Eijl heeft een boeiende lezing gehouden over haar onderzoek naar vrouwenarbeid in Nederland in de periode 1898-1940. Zij promoveerde in 1994 op dit onderwerp¹. Centraal in haar onderzoek staat de vraag op welke wijze aan arbeid in genoemde periode een seksespecifieke betekenis werd gegeven. Tijdens haar lezing ging zij met name in op een van haar conclusies, die luidt dat de stelling "In Nederland week de arbeidsparticipatie van vrouwen sterk af van die in omringende landen" niet onderschreven kan worden op basis van onderzoek naar beroepentellingen, althans niet wat

de periode tot 1940 betreft. In Nederland werden namelijk vele categorieën vrouwen niet meegeteld, in tegenstelling tot wat in omringende landen gebeurde.

Al met al een stimulerende dag, ondanks het wat sombere begin.

Volgend jaar maart zal de volgende bijeenkomst plaatsvinden.

Trees Moll is docent geschiedenis aan de lerarenopleiding van de Hogeschool Holland in Diemen.

1. Corrie van Eijl, *Het werkzame verschil. Vrouwen in de slag om arbeid 1898-1940* (Uitgeverij Verloren, Hilversum 1994)

Agenda

Tentoonstelling en lezingencyclus Onderbelicht, zwarte, migranten en vluchtelingenvrouwen in Nederland, informatie-uitwisseling in perspectief

De tentoonstelling belicht tegen de achtergrond van de verschillende migratie-geschiedenissen de wijze waarop zwarte, migranten en vluchtelingenvrouwen zich in de laatste decennia georganiseerd hebben rondom de eigen emancipatie. Voor het eerst is er materiaal bijeengebracht over de terugkerende thema's: racisme, rechtspositie, politiek, arbeid, gezondheid, theorievorming, internationale samenwerking en eigen media.

Bezoek(st)ers wordt ook de gelegenheid geboden om ontdekkingen te doen in laden met foto's, krante-artikelen, pamfletten en andere documenten. Deze laden symboliseren het 'onderbelicht' blijven van het erfgoed waarvoor de

tentoonstelling aandacht vraagt.

Het is mogelijk om voor een groep een rondleiding langs de tentoonstelling 'Onderbelicht' aan te vragen. Hiervoor dient u zich tenminste twee weken vóór de gewenste datum aan te melden bij Evelien Rijsbosch: 020-6650820.

IIAV, Obiplein 4, 1094 RB

Amsterdam. Tot 25 november 1995.

Geopend: ma. 12-17 uur, di. 10-19 uur, wo. tot en met vrij. 10-17 uur.

**Informatie lezingencyclus:
020-6650820.**

Tentoonstelling 'Vrouwen rond 1900'

Belicht het zware bestaan van boerinnen, arbeiders- en middenstandsvrouwen in Hoorn rond 1900. Huishouding en thuiswerk bonden de vrouwen aan huis. De jaarlijkse kermis was was het enige feestelijke uitstapje voor deze vrouwen.

Westfries Museum, Rode Steen 1, Hoorn. Tot 11 juni 1995. Geopend: ma tot en met vrij 11-17 u., za en zo 14-17 u. Informatie: 02290-15748.

Onderzoek naar Duitse dienstmeisjes

Barbara Henkes vertelt over haar promotie-onderzoek naar Duitse dienstmeisjes in Nederland tussen 1920 en 1950.

**Datum: 8 juni 1995 om 20.00 uur.
Plaats Bibliotheek Documentatie-centrum voor Nieuwste Geschiedenis, O.Z. Achterburgwal 237, Amsterdam.
Informatie: 020-5253009.**

Nieuws

Het Belle van Zuyleninstituut gaat in opdracht van de KLM onderzoek doen naar vrouwen en vrouwelijke pioniers in de luchtvaart. Dit onderzoek vindt plaats in het kader van 75 jaar KLM en wordt uitgevoerd door G. Blauwhof.

Blauwhof zal ook onderzoeken waarom zo weinig vrouwen doordringen tot hoge managementfuncties, terwijl wel steeds meer vrouwen piloot worden. Over het onderzoek zal in 1997 zowel een publieksboek als een wetenschappelijke uitgave verschijnen.

Jaarrede van de voorzitter van de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis over 1994,

uitgesproken in de algemene ledenvergadering op vrijdag 24 maart 1995.

Om te beginnen wil ik een ommissie in mijn vorige jaarrede rechtzetten. Ik ben toen namelijk vergeten te vermelden dat ik als voorzitter van de VVG op de nieuwjaarsreceptie van de koningin in het Paleis op de Dam ben geweest. We kregen deze uitnodiging dankzij ons lidmaatschap van de NVR.

Het doel van de VVG is het stimuleren, ontwikkelen en coördineren van activiteiten op het gebied van vrouwengeschiedenis. Wat hebben we in het afgelopen jaar gedaan om dit doel te bereiken?

In de dagelijkse gang van zaken met betrekking tot het bestuur van de vereniging is weinig veranderd, behalve dat het bestuur door de uitbreiding die het vorig jaar heeft ondergaan beter functioneert. Het bestuur bestond het afgelopen jaar uit Josian Strous (secretaris), Evelien Rijsbosch (penningmeester), Karen den Dekker (contact met NVR en popularisering), Maggy Groenewald-Froger (symposia en contacten met uitgever) en Ursula Willems (symposia en pr). Aan hen allemaal mijn hartelijke dank voor de voortreffelijke wijze waarop ze hun taak hebben uitgevoerd.

Als het gaat om de stand van zaken met betrekking tot vrouwengeschiedenis in Nederland ben ik niet optimistisch. Zo is vrouwengeschiedenis niet sterk vertegenwoordigd in de Nederlandse Onderzoeksschool Vrouwenstudies en al helemaal niet in de onderzoekscholen geschiedenis. Het gebeurt de laatste jaren maar zelden dat een gepromoveerde feministische historica een - fatsoenlijke - baan krijgt aan een Nederlandse universiteit, en nog minder bij geschiedenis. Ik heb hierover gerapporteerd in de nieuwsbrief van de International Federation for Research in Women's History. Ook heb ik namens het bestuur een brief geschreven aan het bestuur van de WVEO, nadat dit had gevraagd om reacties uit het veld met betrekking tot het eventueel uitzetten van nieuwe onderzoekslijnen.

PR

De voorzitter is geïnterviewd voor Radio Noord-Holland, in het kader van een serie 'In gesprek met de voorzitter'. Er is een nieuwe folder gemaakt, die we op grote schaal zullen gaan verspreiden. Daarnaast is er vooral gewerkt aan het VVG-blad, dat van groot belang is voor het gezicht van de vereniging naar buiten.

De VVG-produkten van 1994:

Er is in het afgelopen jaar geen nieuw *Tipje van de Sluier* verschenen. Wel heeft het *Vrouwengeschiedenisblad* een belangrijke gedaantewisseling en naamsverandering ondergaan. Het blad heet nu *Historica* en heeft als ondertitel *Vrouwengeschiedenisblad*. Onder de bezielde leiding van hoofdredactrice Zonneke Matthée was het blad al een stuk fraaier geworden, maar deze laatste verandering is beslist indrukwekkend te noemen. Gezien het belang van het blad voor de VVG en daarmee voor vrouwengeschiedenis in het algemeen, kunnen we Zonneke niet erkentelijk genoeg zijn voor haar inzet en inspanningen. Op het redactionele front heeft een aantal wijzigingen plaatsgevonden, waarover de vergadering straks door Zonneke zelf wordt ingelicht.

Het komende jaar:

Het negende *Tipje van de Sluier*, over oudere vrouwen, zal dit najaar bij de Walburg Pers verschijnen.

Het is de bedoeling dat er in het studiejaar 1995/96 twee symposia zullen plaatsvinden, die deels of geheel door de VVG worden georganiseerd. Het eerste symposium vindt plaats in het najaar, het thema ervan is 'Oorlog en sekse'. Het wordt georganiseerd door de VVG in samenwerking met het Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis en Madelon de Keizer van het RIOD.

Het tweede VVG-symposium zal plaatsvinden in april 1996. Het thema daarvan is 'Gender and Religion', hetzelfde als dat van *Tipje van de Sluier* 10. Dat *Tipje* zal op dit symposium gepresenteerd worden.

Bij alle verenigingsactiviteiten is een zekere mate van betrokkenheid en medewerking van de leden nodig. Suggesties en bijdragen in welke vorm dan ook zijn altijd welkom. Voor de komende tijd gaat het in het bijzonder om de volgende zaken:

- * het verlenen van hand- en spandiensten met betrekking tot de organisatie van de twee symposia.
- * het daadwerkelijk op de rails zetten van een volgend *Tipje van de Sluier* (nummer 11). Er zijn al diverse thema's genoemd, maar het wordt nu tijd dat er begonnen wordt met de uitwerking ervan.
- * heel algemeen: het bekend maken van vrouwengeschiedenis, de VVG en haar produkten bij diverse gelegenheden. Wij verzoeken in het bijzonder alle docenten om hun studenten hierop attent te maken; vraag folders aan bij ons en breng *Historica* onder ieders aandacht!

Tenslotte: de VVG heeft een stijgend aantal leden en ook het aantal abonnees

op *Historica* neemt voortdurend toe. Er wordt met enige regelmaat een *Tipje van de Sluier* uitgebracht, een symposium georganiseerd en we hebben een prachtig verenigingsblad. Ik denk dat we mogen concluderen dat het goed gaat met de VVG, al kan het altijd beter. Dat laatste geldt in het bijzonder voor de relatie van de VVG met feministische historici v/m die werken op de universiteiten. De adviesraad, waarin zij vertegenwoordigd waren, functioneert niet meer en er is geen alternatief ontstaan. Het zou goed zijn, zeker als we de algehele situatie van vrouwengeschiedenis in Nederland bezien, als we meer contacten zouden hebben en zouden overleggen. De VVG zou het contactpunt hiervoor kunnen zijn. Het verdient ook aanbeveling dat historicae werkzaam aan de universiteiten meer vertegenwoordigd zijn in het VVG-bestuur. De nieuwe voorzitter, Maria Grever (die per 1 oktober aantreedt) beschouwt dit als een belangrijk aandachtspunt. Omdat dit mijn laatste jaarrede is wil ik iedereen graag hartelijk danken voor de prettige samenwerking. Een goed vrouwengeschiedenisjaar toegewenst.

Francisca de Haan

Vrouw en oorlog

Op 14 oktober 1995 wordt er een symposium georganiseerd door het RIOD, de redactie van het Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis 1995 en de VVG. Het symposium zal plaatsvinden in het IISG en heeft tot thema *Vrouw en Oorlog*. 's Ochtends zullen enkele Nederlandse onderzoeksters op dit gebied zich presenteren; voor meer informatie: Madelon de Keizer, RIOD, tel.: 030-5233800.

's Middags zullen twee lezingen worden gehouden over binnenlands en buitenlands onderzoek op dit terrein. Vervolgens zal het **vijftiende Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis**, dat tot thema heeft 'Oorlog en Sekse', worden aangeboden. Voor meer informatie: Mineke Bosch, redactie Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis, tel.: 020-6769142. Bij deze doet het bestuur een oproep aan alle leden van de VVG die geïnteresseerd zijn in het onderwerp of willen helpen bij de organisatie van deze dag, zich op te geven bij ondergetekenden. Er volgt nog een mailing met nadere mededelingen.

Gender and Religion

Het tweede internationale VVG-symposium zal in april 1996 gehouden worden en heeft tot thema 'gender and

religion'. Centraal staat de wijze waarop middeleeuwse en/of vroeg-moderne vrouwen in religieus opzicht dienden als voorbeeld (in inspiratie, of in motivatie) voor vrouwen (en mannen) in de moderne tijd; en de wijze waarop die actualisatie in de openbaarheid gestalte kreeg. Gestreefd wordt spreeksters uit te nodigen uit verschillende landen, die zowel het katholicisme als het protestantisme aan bod laten komen.

Dit symposium wordt gecombineerd met de presentatie van **Tipje van de sluier nummer 10**, dat **Vrome Vrouwen** tot titel heeft.

Ook hier geldt dat alle ideeën en praktische hulp van VVG-leden welkom zijn.

Techniek

Inmiddels is er één suggestie binnen gekomen voor een Tipje en/of symposium. Margrith Wilke uit Groningen heeft voorgesteld aandacht te besteden aan techniek vanuit een genderperspectief. Zij is bezig het onderwerp uit te werken, heeft daartoe met een aantal mensen gesproken en is in contact met de Vereniging van Gender en Techniek en het SISWO over eventuele samenwerking.

Een ieder die belangstelling heeft voor dit onderwerp, wordt gevraagd contact op te nemen met: Margrith Wilke, Rengersstraat 12, 9721 CT Groningen; tel. 050-269866.

Oproep

Andere ideeën voor nieuwe Tipjes van de sluier of symposia blijven zeer welkom.

*Namens het bestuur:
Maggy Groenewald-Froger
Ursula Willemse*

Namen en adressen van docenten en andere contactpersonen voor vrouwengeschiedenis aan universiteiten en hogescholen in Nederland